

Moderne schaatsgeschiedenis

Bosatlas Nederlandse voetbal

Curling en kunstrijden

Dé webshop voor sportgeschiedenis

Jaap Eden en zijn Ford, waarin hij dagelijks de exemplaren van een onzer oudste dagbladen naar hunne bestemming rijdt.

Van de redactie

Natuurlijk zijn alle bijdragen aan *de SPORTWERELD* van harte welkom, maar we verklappen geen geheim als we als redactie melden dat we ook heel graag artikelen plaatsen over sport en sportbeoefening bij de zuiderburen. In deze aflevering zijn dat er zelf twee. Stijn Knuts schrijft over de eerste voetbalinterlands tussen Nederlandse en Belgische journalistenteams vlak voor de Eerste Wereldoorlog en Ryan Stevens over Robert van Zeebroeck, de eerste Belgische medaillewinnaar op de Olympische Winterspelen in St. Moritz 1928, waar hij brons haalde bij het kunstrijden. Ryan is zelf een Canadees oud-kunstrijder, die nu een ongelooflijk mooi blog bijhoudt over zijn sport. Check vooral: <http://skateguard1.blogspot.nl/>

Buitenlanders die mooi en bevlogen schrijven over sport in de Lage Landen? Zo maar wat voorbeelden. Wie kent niet de Engelse beschrijving van het Nederlandse 'totaalvoetbal' met Cruyff en Michels door David Winner in *Briljant Oranje, het genie van het Nederlandse voetbal* (Engels 2000, Nederlands 2006). De in Den Haag geboren publicist-oriëntalist Ian Buruma – oud-cricketer bij HCC en in 2017 hoofdredacteur geworden van de prestigieuze *New York Review of Books* – bracht in 1991 Anton Geesink prachtig onder de aandacht van het internationale publiek met de beschrijving van het effect van Geesinks olympische overwinning in Tokyo 1964 op de, na de Wereldoorlog herstellende, Japanse volkspysche.

En soms word je totaal verrast. Volgens de biografie van de Amerikaanse Westcoast-rockgroep Jefferson Airplane, *Got a Revolution!* (2003) door Jeff Tamarkin, raakten gitarist Jorma Kaukonen en bassist Jack Casady zo begeistert door wat zij Ard Schenk op TV zagen presteren bij de Winterspelen van Sapporo 1972, dat ze zelf gingen oefenen in Los Angeles en Wisconsin. Ze zitten in de archieven als deelnemers aan wedstrijden in Noorwegen.

De Duitse journalist Ernst Probst publiceerde in 2010 een biografie van Helene Dutrieu, 'Die erste Pilotin in Belgien', waarin naast haar wonderbaarlijke carrière in de vroege aviatiek ook die als vroege wielrenster en motorrijder worden beschreven. De Belgische wielrenners komen natuurlijk veelvuldig voorbij in de internationale sportliteratuur, met Eddy Merckx voorop, net als in de autosport Jacky Ickx.

Vorig jaar werden we blij van *Four Histories About Early Dutch Football 1910-1920* van Nick Piercey, sportonderzoeker bij de Manchester Metropolitan University en van 'De eerste Voetballerina's, over het Nederlandse damesvoetbal tot aan 1963 (in het Duits geschreven), door Helge Faller, medewerkster van het Oostenrijkse voetbalmagazine *Ballesterer*.

Een trend? Wie weet. Veel leesplezier ondertussen bij deze nieuwe aflevering van *de SPORTWERELD*.

Namens de redactie: Wim Zonneveld & Jan Luitzen

In dit nummer

Een aparte derby der Lage Landen	4
<i>Stijn Knuts</i>	
Geheim Spel	9
<i>Jurrit van de Vooren</i>	
En de moderne schaatsgeschiedenis begon in 1893... in Amsterdam!	11
<i>Marnix Koolhaas</i>	
Ze moeten wel	15
<i>Jan Luitzen & Wim Zonneveld</i>	
De curve die de steen maakt	19
<i>Onno Kesters</i>	
Het Nederlandse voetbal in kaart gebracht	20
<i>Wilfred van Buuren</i>	
Kunstrijder met brons in Sankt Moritz	22
<i>Ryan Stevens</i>	
Eduard van Amstel: eervol ontslagen U.D.'er	26
<i>Nico van Horn</i>	
Publicaties sportliteratuur	32
<i>Wilfred van Buuren</i>	
Medewerkers de SPORTWERELD #84	34
Colofon	36

Foto's omslag en pagina 2

De omslagafbeelding is een fragment van kaart 4 op pagina 90 van: Vooren, Jurrit van de, e.a. *De Bosatlas van het Nederlandse voetbal*. Groningen: Noordhoff Uitgevers, 2017, pagina 90, kaart 4. Zie de bespreking van de *Bosatlas* op pagina 20-21.

Bron van de foto linksonder op pagina 2 is: *De Revue der Sporten* 5, nr. 44 (5 maart 1912): 695.

Over de betekenis van voetballende sportjournalisten tussen 1912 en 1914.

EEN APARTE DERBY DER LAGE LANDEN

Stijn Knuts

Op zondag 10 maart 1912 zien 13.000 voetbalfans het Belgische nationale team met 2-1 verliezen van Oranje op het veld van de Beerschot Athletic Club in Antwerpen.¹ De 'derby der Lage Landen' is op dat moment goed op weg om een instituut te worden. Al in 1905 wordt de eerste officiële Belgisch-Nederlandse interland gespeeld. In de jaren daarna staan Belgische en Nederlandse teams bijna halfjaarlijks tegenover elkaar.²

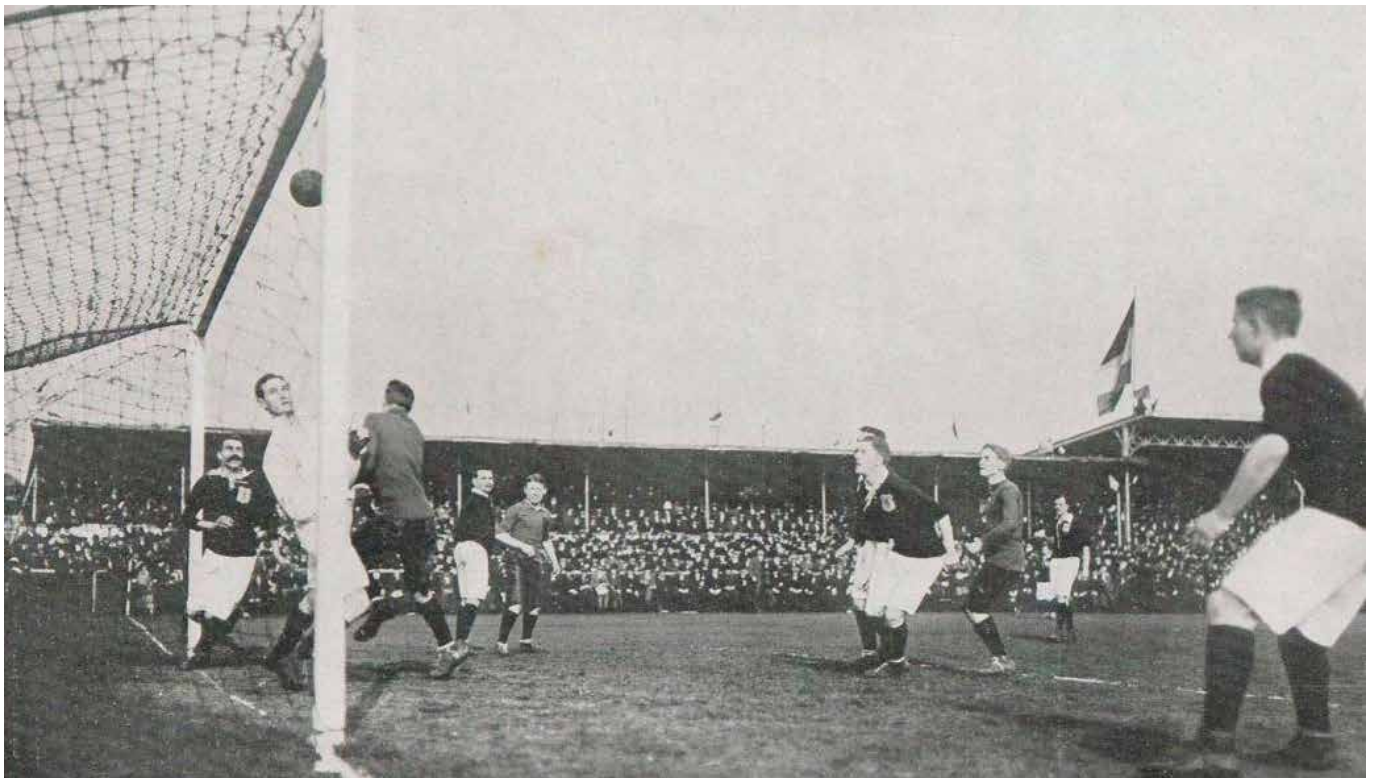
Dit artikel gaat echter niet over de geschiedenis van

die illustere derby der Lage Landen. Enkele uren voor de derby van maart 1912, om tien uur 's morgens, stonden twee andere elftallen klaar voor een heel andere Belgisch-Nederlandse voetbalwedstrijd. We zijn nog steeds in Antwerpen, maar nu op het veld van de stadsrivaal van Beerschot, de Antwerp Football Club. Aan de ene kant van dat veld: elf Belgische sportjournalisten in hun beste voetbal-outfits. Aan de andere: elf Nederlandse collega's. Het eindresultaat is hetzelfde als bij hun meer geoefende tegenhangers. Ook hier verliezen de Belgen van de Nederlanders, met nog zwaardere cijfers zelfs: het wordt 4-0 voor Oranje.³ Anderhalve maand later

¹ *Het Nieuws van den Dag* (11 maart 1912): 9.

² Schalembier, Bruno. *Historiek van het voetbal in België tot de Eerste Wereldoorlog*. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling. Universiteit Gent, 1998, 175-181.

³ *La Vie Sportive* (11 maart 1912): 1-2; *La Vie Sportive* (16 maart 1914): 1-2.

Een beeld uit de 'echte' derby der Lage Landen van 1912. Hier houdt de Nederlandse keeper Göbel een Belgisch schot op doel tegen. Bron: *Revue der Sporten* (12 maart 1912): 695.

Hoewel het resultaat weinig bemoedigend is voor de Belgen, is de formule een schot in de roos.

staan beide journalistenteams opnieuw tegenover elkaar in de marge van de echte derby, die ditmaal in het Nederlandse Dordrecht plaatsvindt. Het Nederlandse journalistenteam hakt haar Belgische tegenstander ditmaal nog genadelozer in de pan. Op de terreinen van de Nederlandse Bond voor Lichamelijke Opvoeding wordt het maar liefst 15-1 voor de thuisploeg! 'Juist een uitslag om te veronderstellen dat de journalisten beter op papier dan op het groene veld voetballen', zoals de *Provinciale Noordbrabantsche en 's-Hertogenbossche Courant* fijntjes opmerkt.⁴

Hoewel het resultaat weinig bemoedigend is voor de Belgen, blijkt de formule een schot in de roos. Een klein jaar later staan er weer twee teams van sportjournalisten op het veld van *den Antwerp*, opnieuw enkele uren voor de 'echte' derby van start gaat. Deze keer mogen de Belgen victorie kraaien: ze verslaan hun Nederlandse collega-journalisten met 3 goals tegen 1. Maar de Nederlanders zinnen op revanche: nog in hetzelfde jaar organiseren ze een nieuwe editie van de journalistenderby, ditmaal in Den Haag. Het wordt opnieuw 3-1, maar nu voor Oranje. In 1914, kort voor de oorlog, komen de teams nog tweemaal tegen elkaar uit.⁵

Sportnieuws aan de bal

Het zorgt voor kleurrijke anekdotes, dat journalistenvoetbal. Een beetje sportpret voor de heren van de krant, voordat ze hun zitjes in de perstribune opzoeken om de 'echte' derby der Lage Landen te verslaan. Maar het heeft meer betekenis dan je zou denken. Die vriendschappelijke wedstrijden zijn namelijk een sprekende illustratie van de groei van de sportcultuur in de vooroorlogse Lage Landen, en dan vooral van een sleutelaspect van die cultuur: de sportpers. In dit artikel bespreek ik deze ontwikkeling vooral vanuit het Belgisch perspectief. Al sinds de late negentiende eeuw houdt de Belgische sportpers gelijke tred met de groei van de moderne sportbeoefening. Eerst nog voorzichtig in de jaren 1880, wanneer de eerste voetbal- en wielersportclubs in grote steden als Antwerpen of Brussel hand in hand

Vriendschappelijke wedstrijden tussen teams van sportjournalisten waren niet beperkt tot de Lage Landen. Hier zien we een ploeg van Franse reporters spelen tegen een team van de Engelse krant *Daily Mail*, in Parijs in 1908. Bron: Bibliothèque Nationale in Parijs.

gaan met de eerste gespecialiseerde sportbladen. Die laatste zijn nog vaak huis-tuin-en-keukenwerk, met een lezerspubliek van niet meer dan enkele tientallen of honderden jonge sportfanaten. Sneller in de jaren 1890, wanneer de wielersport aan populariteit wint en de Belgische krantenindustrie voor het eerst brood in het nieuwe fenomeen 'sport' ziet. Het aantal nieuwe sportbladen loopt al snel in de tientallen – hoewel de meeste ervan het niet lang uithouden. In 1893 verschijnt zelfs een eerste sportief dagblad, het Brusselse *Le Véloce*. Een paar jaar later krijgt dit blad het gezelschap van een Antwerpse collega: *Le Rush*.

Niet alleen de gespecialiseerde pers schrijft vanaf de jaren 1890 meer en meer over sport. Grote dagbladen zoals het Brusselse *La Chronique* of het Antwerpse *Le Matin* hebben evengoed hun eigen, weliswaar bescheiden 'Chronique Sportive'. Samen met de populariteit van voetbal, wielrennen en van nieuwe sporten als motorracen blijft die sportpers groeien. In 1906 verschijnt zo het nieuwe sensatieblad *La Dernière Heure*, dat de mosterd haalt bij de Britse *tabloids*. De krant zet onmiddellijk zwaar in op sportnieuws. Toegegeven, in veel grote kranten vind je onder de kop 'sportnieuws' nog altijd maar enkele lijntjes met droge uitslagen. De trend is niettemin duidelijk: in de jaren voor de 'Groote Oorlog' kan geen krant het nog zonder sportberichten stellen.⁶

De krant op het veld

Om al die sportrubrieken en gespecialiseerde week- of dagbladen te vullen, zijn er gespecialiseerde journalisten nodig – met kennis van zaken en een

⁴ *Algemeen Handelsblad* (27 april 1912): 2; *Provinciale Noordbrabantsche en 's-Hertogenbossche Courant* (1 mei 1912): 2.

⁵ *La Vie Sportive* (10 maart 1913): 2.

⁶ Knuts, Stijn. *Converging and competing courses of identity construction: shaping and imagining society through cycling and bicycle racing in Belgium before World War Two*. Onuitgegeven doctoraatsverhandeling. Leuven: KU Leuven, 2014, 314-320; Schoevaerts, Willy. *Lexicon van de Belgische Sportjournalistiek*. Herent: Peeters, 2011, passim; Milders, Matthias Van. *Ontstaan en ontwikkeling van de geschreven sportjournalistiek in Antwerpen 1866-1900*. Antwerpen: UIA, 2002.

vlotte, accurate pen – die kopij kunnen aanleveren over de altijd uitdijende hoeveelheid wedstrijden en evenementen. De sportjournalist wordt zo een integraal deel van het perslandschap. Precieze cijfers over hun stijgende aantallen ontbreken, maar tegen 1912 zijn ze op zijn minst al met genoeg om een voetbalploegje te vormen. Kijk maar naar de Belgische selectie van 1912: dat team bestaat uit journalisten die voor algemene dagbladen over sport schrijven, zoals Albert Mestag van *La Patriote* of Emile Kneipe van *La Dernière Heure*, maar ook uit reporters van de gespecialiseerde sportpers zoals Caro, Leroy en Edouard Hermès, die allemaal voor *Vélo-Sport* werken.

Die samenstelling – deels algemene dagbladen, deels sportbladen – blijft een constante in de jaren daarna. In de Nederlandse teams leek dat niet anders te zijn. Sportjournalisten als Jongnière van de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* of Bakker van het *Haagsche Dagblad* droegen hetzelfde truitje als Frenkel en De Vries, die allebei voor sportblad *De Sport* schreven.⁷

Niet al die *internationals*-in-bijberoep zijn voltijds sportjournalist. Verschillende reporters in het Belgische team combineren hun sportverslaggeving met andere vormen van journalistiek. Schrijven voor de pers is hun beroep, en dat moet nu eenmaal opbrengen. Sommigen hebben zelf nog een actieve sportcarrière. Graindorge en Caro, de twee journalisten die in 1913 de Belgische verdediging recht houden, spelen in de eerste divisie voor respectievelijk Football Club de Liège en Club Sportif Verviétois. Op het middenveld combineert de jonge reporter Danly zijn sportjournalistieke activiteiten voor het blad *Echo-Sportif* dan weer met een lidmaatschap van de Brussels Racing Club, waar hij aan atletiek en hockey doet.⁸ Uitzonderlijk is dat niet, want een sportjournalist met praktijkervaring ligt goed in de markt. Aan de Nederlandse kant is dat net zo. In 1912 en 1913 komt zelfs Pim Mulier uit voor Oranje. De 47-jarige Mulier is de oudste man op het veld, maar was voor 1900 zowel een van de grootste pioniers van de moderne sport in Nederland en zelf actief als sportpublicist en als voetballer bij de Haarlemsche Football Club.⁹

Sportjournalisten, verenigt u!

De Belgisch-Nederlandse partijtjes tonen niet alleen dat er meer en meer sportjournalisten komen, maar ook dat veel van die journalisten zich er meer

bewust van zijn dat ze een specifiek beroep uitoefenen. De nieuwe sportcultuur brengt een nieuwe sportindustrie met zich mee. Er ontstaan nieuwe beroepen, van coaches en trainers tot producenten en verkopers van sportkledij en attributen als voetballen of tennisrackets. De sportpers is een hoeksteen van die nieuwe industrie, de sportjournalist een sleutelberoep. Zonder nieuws over de prestaties van atleten en de uitslagen van wedstrijden blijft de reikwijdte van sporten immers beperkt tot een kleine regio. In de krant kan iemand uit Brussel echter 's morgens lezen wat er de avond ervoor op een wielervedstrijd in Parijs is gebeurd.

Terwijl hun beroep stilaan de kinderschoenen ontgroeit, beginnen veel sportjournalisten ook interesse in elkaar te tonen. Sportjournalisten komen vaker en vaker samen in de marge van hun beroepsbezigheden. Om zich te vermaken en met elkaar te praten, maar ook om ervaringen te delen of over gemeenschappelijke problemen te spreken. Zo komt een beroeps cultuur tot stand. Praktijken als voetbalwedstrijdjes spelen tegen collega's van over

Een groepsfoto van de Franse journalistenploeg uit de vorige afbeelding
Bron: Bibliothèque Nationale in Parijs.

de landsgrens zijn daar een mooie uiting van. Voor de Belgische sportjournalisten zijn de partijtjes tegen de Noorderburen trouwens niet de eerste gelegenheid waarbij ze in teamverband optreden. Al in mei 1911 spelen elf sportreporters bijvoorbeeld vriendschappelijke wedstrijden tegen voormalige spelers van de Belgische eersteklasseclubs Daring Club Brussel en Club Brugge.¹⁰ In dat journalistenteam vinden we veel van de namen terug die minder dan een jaar later tegen hun Oranje-collega's spelen. Een paar dagen later speelt dat prille Belgische journalistenelftal dan weer een wedstrijd tegen een team van Belgische scheidsrechters. Interessant genoeg doen ze dat in de marge van een Belgisch-Ne-

⁷ *La Vie Sportive* (6 maart 1913): 1-2.

⁸ *La Vie Sportive* (19 februari 1914): 2.

⁹ *La Vie Sportive* (10 maart 1913): 2.

¹⁰ *La Dernière Heure* (10 mei 1911): 4; *Le Peuple* (21 mei 1911): 2.

Het Belgische journalistenteam? De oudere personen in het team lijken erop te wijzen dat dit geen gewoon elftal was. Bovendien werd de foto getrokken op het veld van Antwerp F.C., waar de journalisten gewoonlijk hun wedstrijden speelden. Bron: Algemeen Rijksarchief in Brussel.

derlandse voetbalwedstrijd voor militairen. Misschien komt hier het idee voor het eerst naar voren om ook zo'n derby der Lage Landen voor journalisten te organiseren?¹¹ In Nederland experimenteren journalisten (hoewel daar niet alleen sportreporters bij zijn) in dezelfde periode met het oprichten van een gelegenheidselftal.¹² Zowel in die vroege wedstrijden als in de Belgisch-Nederlandse ontmoetingen is niet alleen de wedstrijd zelf van tel. Na negentig minuten competitie volgt altijd een gezellig groepsdiner, doorspekt met speeches van beide partijen. Een ideale gelegenheid om elkaar beter leren te kennen en een band te smeden. Die socialiserende functie wordt nog versterkt door de lollige sfeer van 'jongens onder mekaar' die rond elke wedstrijd hangt. Zo moet er bij de derby van 1912 nog snel-snel naar een scheidsrechter worden gezocht onder de aanwezigen, en luisteren een aantal collega-journalisten het wedstrijdverloop op door enthousiast te supporteren.¹³

Nog belangrijker is dat deze journalistenwedstrijden geen geïsoleerde initiatieven zijn. Op zijn minst aan de Belgische kant hangen ze nauw samen met de opkomst en de werking van beroepsorganisaties voor sportjournalisten. Die waren wel geen splinternieuw verschijnsel. Op 12 maart 1896, op het hoogtepunt van de wielergekte van de jaren 1890, richten enkele wieljournalisten het Syndicat de la Presse Cycliste Anversoise op, een beroepsvereniging voor Antwerpse wieljournalisten. Om tegemoet te komen aan de groeiende populariteit van andere sporten dan het wielrennen verbreedt die organisatie in 1901 haar werking naar alle sportjournalisten in het Antwerpse. Meer dan vijftien jaar lang is dat syndicaat de eerste en enige belangenvereniging van de prille Belgische sportpers, hoewel er regelmatig pogingen zijn om andere regionale of nationale

In de jaren voor de 'Groote Oorlog' kan geen krant het nog zonder sportberichten stellen.

organisaties op te richten. Het Syndicaat is een sociaal trefpunt voor haar leden, maar probeert evengoed de rol van belangenverdediger op zich te nemen, bijvoorbeeld wanneer het erover gaat om haar leden perskaarten voor bepaalde sportevenementen te bezorgen.¹⁴

Het is dit Antwerpse Syndicaat dat volgens de Brusselse krant *Le Vingtième Siècle* in maart 1912 het concrete initiatief neemt om in de marge van de derby der Lage Landen de eerste journalistenderby te organiseren.¹⁵ In 1913 schenkt haar schatbewaarder en voormalig president Alfred Martougin, een succesvol zakenman, sportbestuurder én sportjournalist bij het socialistische dagblad *Le Peuple*, zelfs een speciale trofee aan de wedstrijd. In het vervolg zou de winnaar van elke Belgisch-Nederlandse ontmoeting de 'Coupe Martougin' naar huis mogen nemen.¹⁶ Door de forse groei van de sport duiken rond dezelfde periode bovendien gelijkaardige verenigingen op, wat het vinden van spelers voor derbyteams makkelijker maakt. Zo stichten een aantal sportjournalisten uit het Luikse in 1911 de 'Association des Journalistes Sportifs Liégeois'. In samenwerking met de sportclubs uit de regio zorgt die onder meer voor een centraal verzamelpunt voor alle sportuitslagen, zodat de leden van de vereniging snel aan informatie kunnen komen.¹⁷ Op 30 mei 1913 wordt zelfs een nationale vereniging voor sportjournalisten opgericht, de 'Association Professionnelle Belge des Journalistes Sportifs'.

De toevoeging van het adjectief 'professioneel' is veelzeggend: de sportjournalisten in kwestie beschouwen zich niet als hobbyisten, maar als ernstige *professionals*, die een serieus beroep beoefenen. Albert Mestag, een vaste waarde in het Belgische journalistenteam, wordt de eerste schatbewaarder

11 *De Maasbode* (15 mei 1911): 3.

12 *Provinciale Noordbrabantsche/'s Hertogenbosche Courant* (8 mei 1911): 5.

13 *La Vie Sportive* (11 maart 1912): 1-2.

14 1913-1988. *Gedenkboekje uitgegeven ter gelegenheid van de 75ste verjaardag van de stichting van de Belgische Beroepsbond van Sportjournalisten*. Brussel, Belgische Beroepsbond van Sportjournalisten, 1988, 38.

15 *Le Vingtième Siècle* (10 maart 1913): 2.

16 Mortelmans, Koen. 'MARTOUGIN, Alfred Léon Narcisse.' In: *Nationaal Biografisch Woordenboek*, vol. XVII. Brussel, Paleis der Academiën, 2005, 429-432.

17 *La Meuse* (6 september 1912): 3.

Sportjournalisten komen vaker en vaker samen in de marge van hun beroepsbezigheden.

van de organisatie.¹⁸ Het initiatief voor de Association komt ditmaal van een groep Brusselse wielersportjournalisten, die echter benadrukken dat de organisatie openstaat voor alle sportreporters van het land. Al snel heeft de nieuwe organisatie goede banden met hun oudere collega's van het Antwerpse Syndicaat.

Van laatste fluitsignaal tot nieuwe aftrap

De Belgisch-Nederlandse journalistenwedstrijden zijn duidelijk meer dan een pleziertje. Ze tonen een beroep in volle ontwikkeling. Daar horen ook spanningsvelden en breuklijnen bij. In het geval van het Belgische journalistenploeg gaat het om een breuklijn die de hele Belgische samenleving doortrekt: de taalkwestie. Zowel de journalistenteams als de beroepsorganisaties voor sportjournalisten bestaan immers bijna volledig uit Franstaligen. In een land waarin de politieke, economische en culturele elite voornamelijk Franstalig is, is de vroege sportpers dat evengoed. Daar komt slechts geleidelijk verandering in. Op het moment dat de eerste journalistenwedstrijden worden gespeeld, is de Nederlandstalige sportpers aan een langzame opmars bezig. Nieuwe Vlaamse bladen als *Sportvriend* (1909) en *Sportwereld*

(1912) veroveren een groeiend lezerspubliek, maar krijgen – vaak tot frustratie van hun reporters – weinig erkenning van de al wat meer gevestigde, sterk Franstalige sportjournalistieke middelen. Die komt er maar geleidelijk in de tussenoorlogse periode.¹⁹

Op 15 maart 1914 eindigt de laatste vooroorlogse editie van de journalistenderby op een duidelijke Belgische overwinning. Het wordt 2-1 in Antwerpen. De Belgen zijn in hun nopjes: omdat dit hun tweede thuisoverwinning op rij is, mogen ze de Coupe Martougin voorgoed mee naar huis nemen.²⁰ De Nederlandse journalisten zullen jaren moeten wachten op een herkansing. Wanneer enkele maanden later de 'Groote Oorlog' uitbreekt, is er van voetbal niet veel sprake meer in België.

Na de oorlog herleeft de 'derby der sportjournalisten'. Op 5 september 1920, op de laatste dag van de Olympische zomerspelen, is Antwerpen opnieuw het toneel van een match tussen Belgische en Nederlandse journalisten. De Nederlandse journalist Boas van *De Telegraaf* – in de wolken met de 1-0 winst van Oranje? – biedt op het diner achteraf zelfs aan om voor een nieuwe wisselbeker te zorgen, die de door de Belgen veroverde Coupe Martougin moet vervangen.²¹ De jaarlijkse wedstrijd had de oorlog overleefd! Onlogisch was dat niet. In de loop van de jaren 1920 groeit de sport sterker dan ooit. In het zog van die groei ontwikkelt de sportjournalistiek zich verder als beroep, met zijn eigen regels, gebruiken en beroeps-cultuur. En daar hoorde nog altijd een vriendschappelijk potje voetbal bij.

18 Mahau, Hector. *75 années de journalisme sportif en Belgique 1913-1988*. Henegouwen: Belgische Beroepsbond van Sportjournalisten. Sectie Henegouwen-Namen, 1993; Lamoral, Rik. *100 sportspress.be*. Brussel: 2013.

19 Knuts, *Converging*, 288-292; *Sportwereld* (13 februari 1914): 1 en (8 januari 1923): 1.

20 *La Vie Sportive* (16 maart 1914): 2.

21 *La Dernière Heure* (6 september 1920): 3.

Ingezonden bericht

Deventer, 5 december 2017

Geachte Redactie van *de SPORTWERELD*,

Met belangstelling en positieve waardering heb ik kennis genomen van de bijdrage 'De Band, die bindt' in *de SPORTWERELD* #82-83, herfst 2017, pp. 17-18. Helaas moet ik u op een 'foutje' wijzen. De in het artikel aangehaalde sportjournalist Chris Groothoff kan de gepresenteerde foto in 1935 hebben ontdekt, maar hij dateert van 1925. In ons jubileumboek *U.D. Honderd Jaar Not Out!* (Gedenkboek van de Deventer Cricket- en Footballclub "Utile Dulci", 1875-1975, Gerh. J. Lugard jr., red., Deventer, 1975) staat deze foto op p. 126 vermeld met de tekst: "'U.D.-50" viering door oud-U.D.ers in het toenmalige Djocja' (thans Yogyakarta). De volgende namen staan vermeld, van links naar rechts: Jacq. van der Mey, Joh. van Dijk, Mr. E. Wilms, Ir. J. Grandjean, J.V. Schattenkerk, J. Spaander (lid van de estafetteploeg atletiek, kampioen van Nederland 4 x 100 mtr., 1915-1917), M. Holterman ten Hove, G. Rijken (doelman van het U.D. kampioenselftal van Oost-Nederland, 1908), F. Karthaus en D.J.C. Dijkers (ere-vice voorzitter).

Vriendelijke groeten,

Louk Hartong, archivaris Koninklijke D.C. en F.C. Utile Dulci

Noord-Korea zal daarom inmiddels wel zijn verteld dat een aanval op de Winterspelen van 2018 voor China neerkomt op een aanval op de Winterspelen van 2022.

GEHEIM SPEL

Jurrit van de Vooren

'Niet alleen de sport heeft het druk tijdens de Olympische Spelen, want ook de geheime diensten draaien overuren, zo blijkt uit vrijgegeven documenten van de CIA over de Spelen van 1968, 1980 en 1988.'

Inlichtingendiensten trappen er niet in als iemand ze probeert wijs te maken dat sport en politiek twee gescheiden werelden zijn. In hun archieven verzamelen ze dossiers over de Olympische Spelen, die een ideale gelegenheid vormen om achter de schermen het een en ander af te handelen – ook in 2018.

We kunnen er daarom zeker van zijn dat de Olympische Winterspelen in Zuid-Korea veel werk opleveren voor de CIA en hun collega's in Zuid-Korea, China en Rusland. Alle informatie over wat de Noord-Koreanen de komende maanden van plan zijn, is goud waard.

Noord-Korea

Precies dertig jaar geleden was het op het Koreaanse schiereiland in ieder geval een gekkenhuis bij al die diensten, in de aanloop naar de Zomerspelen van 1988 in Seoul. Vrijgegeven documenten van de CIA, het IOC en het Zuid-Koreaanse organisatiecomité hierover zijn online gezet door de Amerikaanse website Wilson Center, waardoor duidelijk wordt dat er ook toen grote angst was voor geweld tussen de twee Korea's.

'De komende twee jaren worden heel gevaarlijk als het Noorden een keuze moet maken tussen aanslagen of aanpassingen', schreef de CIA op 12 december 1986.¹ Daarna volgde inderdaad een zware periode met onderhandelingen, complotten, dreigementen én aanslagen. Aan het eind van dit spel lag Noord-Korea in de hoek, volkomen uitgeput en internationaal geïsoleerd. Zuid-Korea kroonde zich tot de olympisch kampioen Geheim Spel van 1988.

China

De winnaar van 2018 is nog onbekend, maar China maakt een grote kans als de Noord-Koreaanse Kim

Jong-un deze Winterspelen met rust laat. China is tenslotte nog de enige betrouwbare partner van Noord-Korea op het wereldtoneel en zal er discreet op wijzen dat geweld tijdens de Winterspelen ook het leven van Chinese deelnemers en toeschouwers in gevaar brengt.

Nog veel belangrijker is dat Beijing de volgende gastheer van de Winterspelen is, namelijk die van 2022. De Chinezen hebben daarom alle informatie nodig die ze deze maanden vanuit Zuid-Korea in handen kunnen krijgen. Een aanslag op dit evenement helpt dan niet. Noord-Korea zal daarom inmiddels wel zijn verteld dat een aanval op de Winterspelen van 2018 voor China neerkomt op een aanval op de Winterspelen van 2022.

Moskou

Dankzij de vrijgegeven documenten van de CIA kunnen we bepalen wie in 1980 de winnaar was van de olympische titel Geheim Spel. Op 2 juli 1980, precies zeventien dagen voor aanvang van de Olympische Spelen in Moskou, legde de Poolse vakbeweging Solidarność het werk neer in de stad Lublin. Zowel Polen als de Sovjet-Unie had opeens een groot probleem, want hard ingrijpen zou een bloedige smet werpen op de Zomerspelen van Moskou. Een organisator van de Spelen maakt zich nogal belachelijk als het tijdens het sportieve verbroederingsfeest met tanks door de straten rijdt van één van de deelnemende landen. Zoals de CIA schreef op haar site: 'De Sovjets zouden extreem terughoudend zijn om onder welke condities dan ook militair in te grijpen – speciaal (...) tijdens het houden van de Olympische Spelen in Moskou.'

De eerste arrestatie volgde daarom pas na afloop van de Spelen, maar toen was het al te laat en werd Polen overspoeld door stakingen. Eind augustus erkende het Poolse regime Solidarność als eerste vrije vakbond van Polen. De voorheen onbekende vakbondsleider Lech Wałęsa werd het gezicht van dat land. Door de CIA-analyse zien we nu dat de Poolse vakbeweging in de zomer van 1980 kon groeien door het politieke vacuüm dat de Spelen

¹ Originele documenten via de digitale bibliotheek op de CIA-site.

Tanks op het Zócalo-plein in Mexico City, augustus 1968, voorafgaand aan de Olympische Spelen. Bron: Wikipedia.

hadden veroorzaakt. Walesa is daarmee de olympisch kampioen Geheim Spel van 1980.

Mexico

In 1968 waren er alleen verliezers in het Geheime Spel. De CIA produceerde in de aanloop naar de Zomerspelen in Mexico aan de lopende band rapporten over de politieke situatie in het land. De dienst vreesde communistische inmenging vanuit Cuba, mede om de Amerikaanse deelname te frustreren, maar al snel bleek een studentenopstand een veel groter gevaar. Terecht, want enkele dagen voor de openingsceremonie was het bloedbad op het Plein van de Drie Culturen in Tlatelolco, een wijk in het noorden van Mexico-Stad, waarbij Mexicaanse ordetroepen enkele honderden demonstranten doodschoten.

Op de site van The National Security Archive staan vrijgegeven documenten van de CIA, de FBI, het Witte Huis en de Amerikaanse ambassade in Mexico.² Een half jaar voor aanvang van de Zomerspelen was er volgens de CIA nog een stabiele situatie in het land, maar vier maanden later meldde de geheime dienst dat de studentenacties een enorm gevaar waren voor de Olympische Spelen. Nog diezelfde week vielen de eerste doden bij geweld op Mexicaanse universiteiten.

De Amerikaanse diensten vonden geen enkel bewijs van buitenlandse bemoeienis, maar oordeelden juist dat de Mexicaanse regering zelf verantwoordelijk was voor de chaos. Een lokaal probleem

van studentenprotest groeide in korte tijd uit tot een bedreiging van de Olympische Spelen. Op 27 september gaf de CIA daarom zelfs het advies aan presidentskandidaat Nixon om niet naar de Olympische Spelen te gaan.

Daarom is er geen olympisch kampioen Geheim Spel van 1968, want die werden allemaal doodgeschoten op het plein van Tlatelolco. En eigenlijk hebben ze twee keer verloren, want de verantwoordelijke Mexicaanse president Gustavo Díaz Ordaz is uiteindelijk nooit gestraft.

Sporthistorische hulp gevraagd!

In verband met vervolgonderzoek naar de begintijd van het cricket/voetbal in het Nederland van de negentiende eeuw zijn wij op zoek naar een tot nu toe onvindbare, maar zeer waardevolle bron van informatie, namelijk:

- *Sport-Almanak van het jaar 1891. 6^e jaargang.*
Amsterdam: Ipenbuur & Van Seldam, 1891.

We zouden enorm geholpen zijn met kopieën of foto's/scans van de pagina's in dat 1891-deel over de cricket- en voetbalclubs. Uiteraard betalen we graag voor die kopieën/foto's/scans. Heeft u dat deeltje in uw bezit, of kent u iemand die daarover beschikt... dan horen we graag van u. Vast Hartelijk dank!

Jan Luitzen – j.luitzen@hva.nl

Wim Zonneveld – wimzonneveld@ziggo.nl.

² <https://nsarchive2.gwu.edu//NSAEBB/NSAEBB10/nsaebb10.htm>

Onze eigen Jaap Eden, pas 19 jaren jong, won het eerste officiële 'Meesterschap der Wereld'.

EN DE MODERNE SCHAATSGESCHIEDENIS BEGON IN 1893... IN AMSTERDAM!

Marnix Koolhaas

125 jaar geleden begon de moderne sportgeschiedenis. Om precies te zijn op 12 januari 1893 om klokslag 12 uur, op de ijsbaan van de Amsterdamsche IJclub achter het Rijksmuseum, met de eerste rit op de 1500 meter van het eerste officiële wereldkampioenschap dat onder auspiciën van een internationale bond werd georganiseerd.

De verslaggever van *De Telegraaf* beschreef de opmaat tot dit historische moment in de sportgeschiedenis het meest bloemrijk:

'Veel reclame was er gemaakt voor de internationale hardrijderijen van Vrijdag. Dagelijks groote advertenties in de bladen, dagelijks mededeelingen in het redactioneel gedeelte: "vele vreemdelingen zullen meedoen, de beste rijders uit Europa komen op;" Dagen tevoren trainden zij zich op de club.

En werkelijk, 't zag er naar uit of de wedstrijd ditmaal uitstekend zou slagen. Het vroor dat 't kraakte, weinig wind en 's nachts een heldere hemel met sterren; buitengemeen koud.

Langzamerhand zochten velen een plaatsje op de tribune, dicht bij de muziek.

Maar owee! 's Morgens werden de adspirant-meesters der wereld en de juryleden en de schaatsenliefhebbers en de bestuurderen der club wakker, de ruiten der slaapkamer waren ondoorzichtbaar van de dikke ijsbloemen. Welk weer zou 't zijn? Vlug een gaatje gewasemd... och hemeltje, 't sneeuwde; alles zag wit. Nòg vroor 't hard.

Tegen half elf werd 't druk in het Vondelpark en in de P.C. en op de trams, allemaal heeren en dames met schaatsen, die gingen kijken en rijden op de Club. 't Ijs viel

erg mee. Veel mannen waren bezig de baan schoon te vegen en af te schaven.

Langzamerhand zochten velen een plaatsje op de tribune, dicht bij de muziek, vlak voor de touwen, waar-tusschen Hollanders en vreemdelingen om 't hardst zouden rijden.

De vlaggen der verschillende natiën wapperden van de torens, maar niet "vroolijk staken de frissche kleuren af tegen de blauwe lucht": donkere, bruingrijze, onheilspellende wolken pakten samen boven de stad. Juist op tijd begon de wedstrijd: Int. hardrijderij voor h.h. liefhebbers om het meesterschap der wereld, 1500 meter, 2 ronden.

Petersen uit Hamar en Van Sminia uit Oudkerk komen aan start. De bel wordt geluid en af gaan beiden (...).'

Bron: *Leeuwarder Courant* (11 januari 1893): 4.

En zo voltrok zich twee dagen lang op de plek die nu bekend staat als het Museumplein een revolutie in de sport. Het 'Meesterschap der Wereld' dat in 1893 in Amsterdam werd verreden, was immers het eerste wereldkampioenschap dat georganiseerd werd door een internationaal erkende sportbond. Die internationale sportbonden waren een logisch gevolg van de vele nationale sportbonden die in de loop van de negentiende eeuw werden opgericht, eerst in Groot-Brittannië en spoedig daarna ook elders in Europa en in Noord-Amerika. Sport heeft ten slotte als doel om uit te maken wie de beste is, en om dat objectief te kunnen bepalen heb je een door de betrokkenen erkende instantie nodig die de regels van het spel bepaalt, en die de kampioenschappen organiseert waarin de deelnemers onderling uit kunnen maken wie de beste is, wie zich de 'Meester der Wereld', of in modern Nederlands, wie

Sport heeft ten slotte als doel om uit te maken wie de beste is.

zich wereldkampioen mag noemen.

Dat het de schaatssport was die als eerste zo'n officieel erkend kampioenschap liet verrijden, mag opmerkelijk genoemd worden. Hardrijden op de schaats was immers niet de meest populaire sport aan het einde van de negentiende eeuw. Het kon slechts in een beperkt aantal landen beoefend worden (op de paar kunstijsbaantjes die toentertijd bestonden kon je alleen kunstrijden of een wat primitieve vorm van shorttrack beoefenen) en was dus feitelijk een marginale sport. Maar hoe was het dan toch mogelijk dat uitgerekend het hardrijden op de schaats de primeur beleefde om als eerste sport een officieel gereguleerd wereldkampioenschap te organiseren onder auspiciën van een internationale bond?

Om die vraag te beantwoorden moeten we teruggaan in de tijd – tweede helft negentiende eeuw – waarin diverse sporten, veelal ontstaan in Groot-Brittannië, zich officieel organiseerden. Het hardrijden op de schaats was daar één van. Dat de sport zich bij de Britten zo snel ontwikkelde, had – hoe kan het anders! – een Nederlandse oorsprong.

Skates en Fens

In 1619 werd de Zeeuwse waterbouwkundige Cornelis Vermuyden door de Engelse koning Karel I uitgenodigd voor diverse waterstaatswerken, waaronder het droogleggen van de Fens, een moerasgebied ten noorden van Cambridge. Vermuyden nam ook een hoop polderwerkers mee en die namen weer hun schaatsen mee. Die 's winters zo handige dingetjes kenden de Britten in het geheel niet, vandaar dat ook de naam 'skates' in het Engels werd overgenomen. Sindsdien werd het hardrijden op de schaats in ijswinters op de nieuw aangelegde afwateringskanalen en riviertjes een ware hausse in dat gebied. Al in 1763 bond een Scandinavische zeeman, die blijkbaar zijn schaatsen altijd bij zich had, na een bezoekje aan de haven van Londen waar hij vastgevroren raakte, de strijd aan met een Fen-schaatser en liet hem alle hoeken van het ijs zien.

Al in de 19e eeuw werden regelmatig in de Fens kampioenschappen verreden over afstanden van een mijl of langer. Bij gebrek aan ovale banen werd in paren op een afgezet stuk rivierijs heen en weer gereden, waarbij een ton als keerpunt diende. De wedstrijden trokken duizenden bezoekers en ook de

Deelnemers en bestuur van de eerste editie van de strijd om de 'Prince of Orange Bowl', verreden 24 december 1890 op de ijsbaan van Lingay Fen. Winnaar: de Amerikaan Joe Donoghue (op de foto te zien). Staand, van links naar rechts: 'W. Wadsley. G. Jennings. C.G. Tebbutt, [blanco], J. 'Turkey' Smart, Jun. H.S. Thoday, Judge. Newton Digby, Hon. Dec.' Zittend: 'William Loveday. English Amateur Champion. J.F. Donoghue. Winner of Amateur International Race. 1½ mile, 4min 46sec. World's record. James Smart. English Professional Champion Mile, 3min 8sec. World's record. John Loveday. Isaac See. George See.' Zittend voor: 'J.W. Rowe. W. Greenall.' Bron: *The Illustrated Sporting and Dramatic News* (10 januari 1891): 577.

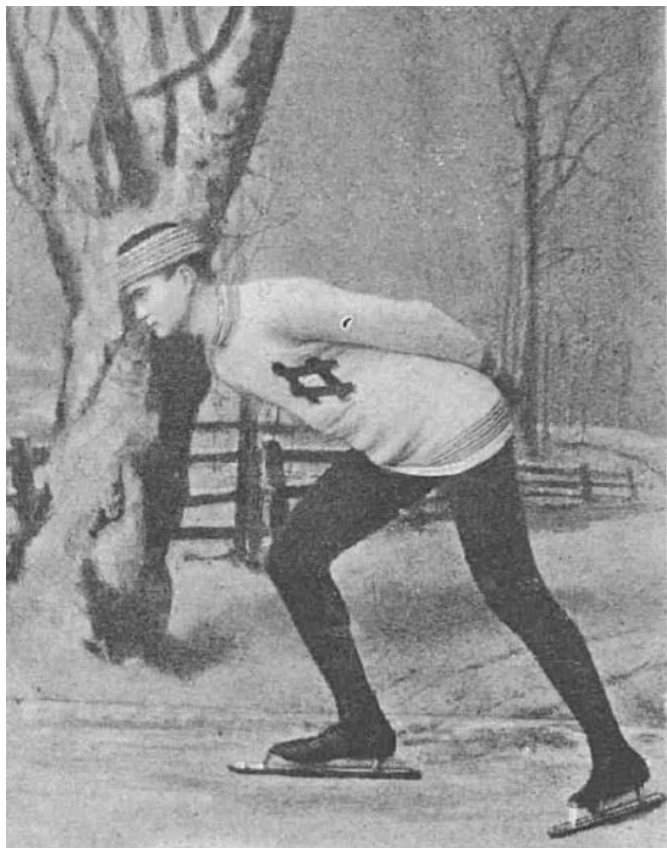
te verdienen geldprijzen waren stevig. Om het hardrijden, dat zich ook over andere delen van het land verspreidde, te organiseren – waarbij strikt onderscheid werd gemaakt tussen amateurs en professionals – werd in 1879 de National Skating Association opgericht.

Omdat de 'Fenmen' zich graag wilden meten met de Nederlandse hardrijders, kregen verschillende ijsclubs in ons land het verzoek om wedstrijden te organiseren of om hun beste rijders naar Engeland te sturen. De toenmalige kroonprins Alexander (de derde zoon van koning Willem III, maar na het overlijden van zijn oudste twee zoons kroonprins vanaf 1879) had als beschermheer van de Britse schaatsbond zelfs een dure 'Prince of Orange bowl' ter beschikking gesteld als prijs voor een wedstrijd die je als een soort 'proto-WK' zou kunnen zien. Maar helaas ging het steeds weer dooien als de prijs verreden zou worden.

Omdat intussen ook in eigen land een Nederlandse Schaatsenrijdersbond was opgericht, besloten de Nederlanders zelf maar een wedstrijd om het 'Meesterschap der Wereld' te organiseren. Voor amateurs wel te verstaan, want de strijd om de 'wereldtitel' die de Noren in 1888 tussen Harald Hagen en Axel Paulsen om veel geld over 10 mijl hadden georganiseerd, werd met name door de Nederlandse bondsvoormannen Baron de Salis en mr. Van Buttingha Wichers niet erkend.

Amsterdamse Internationale

En dus werd op 8, 9 en 10 januari 1889 op de ijsbaan

'Mr. Joe Donoghue at work.' Bron: *The Illustrated Sporting and Dramatic News* (10 januari 1891): 577.

achter het Rijksmuseum een wereldkampioenschap voor amateurs georganiseerd, waarbij de kampioen alle drie de te verrijden afstanden diende te winnen. Het lukte de ambitieuze schaatsleiders zelfs om de Amerikaan Joe Donoghue en de Rus Alexander Panshin over te laten komen. De Scandinaviërs lieten het nog afweten, maar door deelname van de sterkste Engelse en Nederlandse rijders was er toch een sterk veld bijeengebracht. Panshin won de eerste twee afstanden, de halve mijl en de mijl, maar legde het op de langste afstand, de twee mijl, af tegen de Amerikaan. Gevolg: er werd geen wereldkampioenschap toegekend.

Ook in 1890 werd op de Amsterdamse ijsbaan weer een wereldkampioenschap georganiseerd, waarbij deze keer ook de Noren hun sterkste rijders afvaardigden. Deze keer moesten drie van de vier afstanden gewonnen worden (de vijf mijl was toegevoegd) om voor de titel in aanmerking te komen. Bij afwezigheid van Donoghue, bleek onze eigen Klaas Pander opeens een grote kanshebber. Hij won de halve en de hele mijl van de Noor Norseng, maar verloor de strijd op de twee mijl vanwege griep, die ook andere rijders uit de strijd wierp. Opnieuw kon er daarom geen kampioenschap worden toegekend.

In 1891 gooide dooi voor het eerst roet in het eten van de inmiddels tot een eerste echte klassieker

uitgegroeide 'Amsterdamse Internationale'. Maar gelukkig was drie keer schaatsrecht, want in 1892 lukte het dan eindelijk om een rijder te kronen tot wereldkampioen, of in elk geval 'Champion der wereld', want die tekst bleek op de sjerp te staan die Joe Donoghue, die, vermoedelijk tegen een onder tafel doorgeschoven startgeld, voor de tweede keer naar Amsterdam was afgereisd. En niet zonder succes, want de Amerikaan, met zijn bijna 22 jaren nu in de volle bloei van zijn leven, verpletterde de concurrentie, die overigens slechts uit één Duitser bestond, en Klaas Pander en zijn talentvolle, nog maar 17-jarige leerling 'Japie' Eden, die alleen maar de kortste afstanden reed. De beker waar Donoghue recht op had bleek opeens zoek te zijn, maar ook dat werd door de 'gentlemen-bestuurders' op aanvaardbare wijze opgelost.

De kampioen diende alle drie de te verrijden afstanden te winnen.

Internationale sportgeschiedenis

De internationale opkomst was in 1892 uiterst mager, maar toen kregen de Nederlandse sportbestuurders, onder aanvoering van wie anders dan Pim Mulier, een briljant idee. Mulier zou die zomer betrokken zijn bij een grote 'Internationale Sport-, Visscherij- en Paardententoonstelling', te houden in Scheveningen. Als we daar nou eens, zo moet Mulier gedacht hebben, de schaatsleiders uit zoveel mogelijk schaatslanden bijeenroepen, dan richten we daar een overkoepelende internationale schaatsunie op, die voortaan de organisatie van de wedstrijden verdeelt en op zich neemt, en de reglementen uniformeert.

Zo gezegd zo gedaan. In juli 1892 kwam een internationaal gezelschap bijeen en richtte daar de IEV op, de *Internationale Eislauf Vereinigung*, na de Eerste Wereldoorlog omgedoopt tot *International Skating Union*. Landen die aanwezig waren of een adhesiebetuiging stuurden, waren Canada, Denemarken, Duitsland, Engeland, Finland, Hongarije, Nederland, Noorwegen, Rusland en Zweden. Voorwaar een gezelschap waarmee je voor de dag kon komen, want het overkoepelde alle destijds vooraanstaande schaatslanden. Pim Mulier werd tot eerste voorzitter gekozen en als een van de belangrijkste besluiten werd bepaald dat het wereldkampioenschap hardrijden voortaan over vier afstanden verreden zou worden, namelijk (de Engelsen moesten even slikken...) de metrische 500, 1500, 5000 en 10.000

Hier op het Museumplein, waar tot 1936
's winters de ijsbaan lag van de
Amsterdamsche IJclub, werd Jaap Eden
in 1893 de eerste wereldkampioen schaatsen

Plaquette, in 2015 aangebracht op de betonnen ombouw van het ijsbaantje op het Museumplein, ter herinnering aan het eerste officiële wereldkampioenschap van Jaap Eden. Ontwerp: Amsterdamsche IJclub en Schaatsmuseum Hindeloopen.

meter. En omdat Amsterdam het voortouw had genomen bij het organiseren van wat je nu de 'inleidende' kampioenschappen zou kunnen noemen, kreeg de Nederlandsche Schaatsenrijdersbond mét de Amsterdamsche IJclub de eervolle taak om in 1893 het eerste officiële door een internationale sportbond gesanctioneerde wereldkampioenschap te organiseren.

Opnieuw waren de weergoden Amsterdam goed gezind, al scheelde het een haartje. Op 12 en 13 januari lukte het ondanks een dooiaanval de zeventien opgekomen rijders uit Noorwegen, Zweden, Duitsland en Nederland een goed berijdbare, ruim 700 meter lange ovale ijsbaan voor te zetten. Dat uitgerekend onze eigen Jaap Eden, pas 19 jaren jong, zich dat eerste officiële 'Meesterschap der Wereld' toe-eigende, was natuurlijk een fraaie bonus voor de organisatie.

Dat er destijds ook internationale sportgeschiedenis werd geschreven, zou pas later aan het licht komen. Van de huidige internationale Olympische sportbonden is de *Fédération Internationale des Sociétés d'Aviron* (de internationale roeibond) net een maandje ouder dan de *International Skating Union*. Maar anders dan de ISU kwam de roeibond vanaf 1893 niet verder dan de organisatie van Europese kampioenschappen. Het eerste WK roeien werd door de bond pas in 1962 in het Zwitserse

Luzern georganiseerd: 69 jaar nadat de schaatsenrijderswereld al met een officieel WK was begonnen.

Terug naar de geboorteplaats

Om deze historische mijlpaal in de sportgeschiedenis te markeren, keert het WK-schaatsen, met nog altijd een strijd om de klassieke vier afstanden, na 125 jaar terug naar de geboortestad. Op 9, 10 en 11 maart zal op een tijdelijk aangelegde kunstijsbaan in het Olympisch Stadion voor de tweede keer in de geschiedenis in Amsterdam een officieel wereldkampioenschap op de schaats worden verreden. Het wordt een historische gebeurtenis, die de voortrekkersrol van de schaatswereld in de internationaal georganiseerde sportwereld nogmaals onderstreept.

Bronnen

Bloom, Alan. *The Skaters of the Fens*. Cambridge: Heffer, 1958.

Koolhaas, Marnix. *Schaatsenrijden, een cultuurge-schiedenis* Amsterdam: L.J. Veen, 2010.

Mulier, W. *Wintersport*. Haarlem: De Erven Loosjes, [1893].

Zonneveld, Wim. *Klaas Pander, het bewogen leven van een vergeten sportheld*. Delft: Elmar, 2017.

Derby Mercury (February 4, 1763) en *De Telegraaf* (14 januari 1893).

De mediëvisten tellen hun zegeningen en bespreken Servaes' leven en werk, met prachtige illustraties.

ZE MOETEN WEL

Jan Luitzen en Wim Zonneveld

In de SPORTWERELD 82-83 maakte Daniël Rewijk 'Enige opmerkingen bij 'Kicksen en wickets'.¹ Onder die titel schreven Luitzen en Zonneveld een *Hard gras*-special over het vroege Nederlandse voetbal. De auteurs reageren.

In augustus 2017 publiceerde het voetbaltijdschrift *Hard gras* een door ons geschreven special (nr. 115) over de vroege geschiedenis van het Nederlandse voetbal, onder de titel 'Kicksen en wickets'. Op grond van een scala aan bronnen (archieven, kranten en tijdschriften, gedenkboeken en websites) reconstrueerden we gedetailleerd waar voetbal in de periode 1877-1888 voor het eerst werd gespeeld, hoe op de meeste plekken van vroeg voetbal deze sport ontstond uit cricket – en ook door cricketers werd gespeeld – en vervolgens uitgroeide tot een zelfstandige discipline. In de *SPORTWERELD* van herfst 2017 (nr. 82-83) reageerde Daniël Rewijk, biograaf van de befaamde Haarlemse sportpionier Pim Mulier,² op onze publicatie. Mooi, we hebben liever wel op- en aanmerkingen dan helemaal niet.

Rewijk concentreert zich met name op het methodologische aspect van de betrouwbaarheid van de 'feiten' in onze reconstructie, die – we hebben het immers over heel ver terug in de tijd – vaak onvolledig zijn of met elkaar in tegenspraak en soms slechts gebaseerd op (veel) latere herinneringen. Hij vindt deze feiten zo onbetrouwbaar dat hij een andere aanpak, bijvoorbeeld zoals hij die in zijn biografie van Mulier heeft gehanteerd, als interessanter benoemt: culturele codes aanwijzen, netwerken blootleggen, enzovoort. Uiteindelijk zijn we het daar mee eens. Op die meer theoretische manier zijn we te werk gegaan met deels hetzelfde materiaal (voetbal op kostschool Noorthey en bij H.F.C.) in recente artikelen over de 'visual turn' in de Nederlandse sportgeschiedenis, gepubliceerd in academische

tijdschriften.³ Maar in de *Hard gras*-special was het onze doelstelling om uit te proberen hoe ver we met 'nuts and bolts'-sportgeschiedschrijving konden komen middels een 'holistisch' gebruik van alle beschikbare bronnen. Gezien de reacties was dat voor menige lezer verrassend ver.

We reageren hier nu op de punten die Rewijk noemt in zijn betoog, met een tweeledig doel: ten eerste om te laten zien dat hij (de portee van) ons betoog op die punten incorrect of onvolledig weergeeft, en ten tweede dat zo de mogelijke strekking ervan wordt onderschat.

Lakkie en Rood en Zwart

Wij hebben, als eersten menen we stellig, correspondentie boven water gehaald tussen Willem 'Lakkie' van Warmelo en Pim Mulier, gepubliceerd in *De Revue der Sporten* in januari-februari 1928.⁴ De inhoud hiervan betreft de vroegste Haarlemse sportbeoefening (atletiek en voetbal), niet het minste onderwerp in de Nederlandse sportgeschiedschrijving, en Lakkie baseert zich op herinneringen aan een periode die op dat moment meer dan veertig jaar oud zijn. Hij schrijft de eerste brief, met veel details en herinneringen, als aanvulling op een eerder stuk van *Revue*-redacteur Groothoff, zelf te jong om te tellen als directe getuige. Flink wat van die details en herinneringen kunnen niet kloppen; dat signaleren we ook, en Rewijk is daar gelukkig mee. Maar tegelijkertijd verhult dit tweesnijdend oordeel ons eigenlijke punt. We besteden flink wat aandacht aan Lakkie om te beschrijven wie deze tot nu toe onbekende vroege Haarlemse sportfiguur was (een jongeman van Indische afkomst die werd grootgebracht in huize Van Eeden), maar ons eigenlijke doel betreft het opvoeren en analyseren van de reactie van Pim Mulier in de *Revue*. In zijn brief bevestigt Mulier uitdrukkelijk dat ook in Haarlem, in

1 Rewijk, Daniël. 'Enige opmerkingen bij "Kicksen en wickets".' In: *de SPORTWERELD* 82-83 (najaar 2017): 46-47.

2 Rewijk, Daniël. *Captain van Jong Holland. Een biografie van Pim Mulier 1865-1954*. [Gorredijk]: Bornmeer, 2015.

3 Luitzen, Jan, en Wim Zonneveld. 'Actie op het veld. Een visuele benadering van negentiende-eeuwse voetbalgeschiedenis.' In: *De Moderne Tijd* 1 (mei 2017): 27-50; Luitzen, Jan, en Wim Zonneveld. 'Blok-costuums en Bussey-doelen.

Tijdsbepaling van vroege voetbalactiefoto's op Nederlandse bodem.' In: *Ex Tempore* 36, nr. 3 (december 2017): 222-242.

4 *Revue der Sporten* 21, nr. 18 (2 januari 1928): 344-345.

Mulier vermeldt in *Cricket* uitdrukkelijk zijn lidmaatschap van Rood en Zwart.

zijn clubje van jonge cricketspelers, die sport voorafging aan voetbal: zijn cricketclub Rood en Zwart was 'het protoplasma van H.F.C.'⁵

We weten dan al uit betrouwbare bronnen wanneer Rood en Zwart begon te cricketen, namelijk in de loop van 1880. Dat vermeldt Mulier niet alleen gedetailleerd in zijn *Cricket* van 1897, maar wordt onafhankelijk bevestigd in het *Haarlemsch Advertentieblad* van 1881.⁶ En verder weten we dat Mulier hier en daar het oprichtingsjaar van H.F.C. heeft geplaatst in 1879, daarmee aanzienlijke twijfel zaaiend over het precieze begin van de Haarlemse voetbalgeschiedenis. Uit Muliers antwoord op Lakkie kunnen we twee conclusies trekken: ook de belangrijke eind-negentiende-eeuwse sportstad Haarlem valt binnen de door ons geschetste algemene lijn, en Mulier zelf was in 1880 ook eerst een jonge cricketer bij Rood en Zwart, voordat hij in de loop van 1881 bij datzelfde clubje met rugby-voetbal begon.

Rewijk miste in *Captain* de passage in *Cricket* waarin Mulier uitdrukkelijk zijn lidmaatschap van Rood en Zwart vermeldt: 'Rood en Zwart was een zeer gevaarlijke combinatie van jongens uit de tweede en derde klasse Gymnasium en werd opgericht door schrijver met behulp van [...]'.⁷ Sterker nog, Rewijk constateert: 'Er staat niet dat hij daarvan lid was'.⁸ Ook miste hij Muliers briefwisseling met 'Lakkie'. Zodoende blijft in *Captain* het allervroegste sportleven van zijn biografische onderwerp in het vage en geeft hij dat op één punt verkeerd weer. Wat daarbij niet helpt, is dat Rewijk in *Captain* biografische gegevens van de jonge Haarlemse cricketer Hendrik de Booy slordig weergeeft ('als twaalfjarige', versus 'een jaar of twaalf' in de bron),⁹ zodat hij concludeert dat 'al in 1879' in Haarlem cricket werd gespeeld.¹⁰ Wat voor zover we weten niet het geval was.

Pims broer op Schreuder

Mulier schrijft in twee bronnen, waaronder een veel-geciteerde, nostalgische bijdrage aan het *Gedenkboek HFC 1919*, dat hij voor het eerst voetbal

zag toen hij in de zomer logeerde op de kostschool van zijn broer Pieter, Instituut Schreuders in Noordwijk. Dat was '[i]n '70', met als reden: 'toen de Duitsch-Fransche oorlog uit was, besloten mijne ouders de slagvelden te gaan zien'.¹¹ Rewijk is sceptisch over het verhaal; hij meent dat '[s]teeds als [Muliers gegevens] getoetst kunnen worden aan onafhankelijk bronnenmateriaal worden ze gefalsificeerd', en dat wij 'dus' het Noordwijk-verhaal hadden moeten 'negeren'.

Dat is overdreven. Aan de hand van de ook door Mulier genoemde namen van leerlingen en een docent, werken we dit punt gedetailleerd uit en plaatsen Pims verblijf aan Schreuders in de zomer van 1872. We zijn daarbij de eersten die observeren dat de 'Duitsch-Fransche oorlog' toch echt werd uitgevochten tussen juli 1870 en mei 1871.¹² Een simpel geschiedkundig 'feit', dat Rewijk mist in zijn bespreking van dezelfde gebeurtenissen in *Captain*.¹³ Bovendien voelden wij ons gesterkt door Rewijks relatief milde conclusie aldaar: 'Het logeerpartijtje kan verzonnen zijn, maar dat Pim van zijn grote broer verhalen hoorde over een Engels spel met slaghout en wickets is wel zeker.' Dit laatste wordt dan beweerd zonder bronvermelding.¹⁴

Brummen

Nico van Horn heeft in twee onvolprezen artikelen in *de SPORTWERELD* (2004) een enorme bijdrage geleverd aan de reconstructie van Muliers tiener-sportjaren, aan de hand van tot op dat moment onbekende gegevens over zijn verblijf op verschillende kostscholen in binnen- en buitenland.¹⁵ Hij achterhaalde, terwijl noch Mulier noch anderen daarvan ooit gewag hebben gemaakt, dat Pim de twee schooljaren 1878-1880 op kostschool Spaanschweerd in Brummen bij Zutphen heeft doorgebracht. Daarmee is, zegt Van Horn, grote betrokkenheid bij de sportgebeurtenissen in Haarlem, met name bij een veronderstelde oprichting van H.F.C. op 15 september 1879, 'fysiek onmogelijk' geweest.¹⁶

Rewijk maakt zich vrolijk (wat natuurlijk mag) over het feit dat wij de mogelijkheid opperen dat Pim zijn *vélocipède* heeft aangewend voor heen en weer reizen. Maar belangrijker is een meer algemeen punt, dat toch ook interessant kan zijn voor Muliers

5 *Revue der Sporten* 21, nr. 5 (20 februari 1928): 511.

6 *Haarlemsch Advertentieblad* (22 oktober 1881): 1.

7 Mulier, *Cricket*, 97.

8 Rewijk, *Captain*, 62.

9 Luitzen en Zonneveld, 'Kicksen en wickets', 38.

10 Rewijk, *Captain*, 62.

11 Lotsy, *Gedenkboek H.F.C.*, 5.

12 Luitzen en Zonneveld, 'Kicksen en wickets', 15-16.

13 Rewijk, *Captain*, 51-52.

14 Rewijk, *Captain*, 52.

15 Horn, Nico van. 'Terug naar school.' In: *de SPORTWERELD* 33 (mei 2004): 11-13; Horn, Nico van. '125 jaar voetbal in Nederland.' In: *de SPORTWERELD* 35 (december 2004): 8-14.

16 Van Horn, '125 jaar voetbal', 10.

biograaf: hoe waren de verbindingen tussen de verschillende regio's van Nederland in deze tijd en daarmee de mogelijkheden van al of niet intensief contact met het thuisfront voor kostschoolleerlingen? Juist in 1876 had de Hollandsche IJzeren Spoorweg Maatschappij zijn zogenaamde Ooster-spoorweg, oorspronkelijk van Amsterdam naar Amersfoort, naar Zutphen doorgetrokken. Spaanscheerd had een goede naam, maar misschien is ook de relatief gemakkelijke bereikbaarheid van Brummen, en vice versa, een reden geweest om Mulier daar te plaatsen. Op de fiets naar het station, dat moet hebben gekund.¹⁷

In een poging Muliers *whereabouts* in zijn late tienerjaren te preciseren, komen wij uit bij zijn 'Sportdagboek'.

Lübeck

Mulier heeft ook verbleven op het Praktisches Handelsinstitut in het Duitse Lübeck. Op meerdere plaatsen heeft hij daarover geschreven of in interviews gesproken, maar met variërende jaartallen en beschrijvingen.¹⁸ Van Horn plaatst het verblijf 'vóór 1885', zonder onderbouwing van dit gegeven, en vermeldt dat het '[o]nbekend is hoe lang hij op die school heeft vertoefd'. Het is moeilijk daar duidelijkheid over te krijgen, want '[h]elaas zijn de leerlingenlijsten niet bewaard gebleven'; maar in 1884 verbleven er drie Nederlanders en in 1885 één.¹⁹ Onder de eerste drie zou zich dan Mulier hebben bevonden.

Rewijk geeft in *Captain*, in een passage waarin hij Van Horn niet noemt, nadere informatie over de school en zijn directeur Georg Wilhelm Daniel Rey (inderdaad 'noteerde Rey alleen de nationaliteit van zijn leerlingen'); hij corrigeert Van Horn impliciet via het gegeven uit het Stadsarchief van Lübeck dat er in 1885 drie Nederlanders waren ingeschreven en schrijft aan Mulier 'een verblijf van twee jaar' aan het Praktisches Handelsinstitut toe, zonder uitleg over hoe die conclusie volgt uit de gegevens.²⁰

In 'Kicksen en wickets' proberen wij Muliers

whereabouts in zijn late tienerjaren te preciseren, waarbij we suggereren dat zijn verblijf in Lübeck hooguit het schooljaar 1884-1885 duurde. Als onderbouwing registreren wij sport- en sportgerelateerde activiteiten in Haarlem en elders vanaf de zomer van 1885. Wij noemen Muliers verloren gegane 'Sportdagboek', waaruit journalist, sportpublicist en vroege H.F.C.-voetballer Jan Feith in het *Gedenkboek H.F.C. 1919* rijkelijk met 'aanhalingen' citeert. Het dagboek beslaat, in Feiths beschrijving, zo'n zes jaar en begint op 10 juli 1885, met veel details over sporttraining tot aan februari 1886, inclusief een verblijf van zeker de volledige maand januari in Zweden. In diezelfde periode polemiseert Mulier op 5 december 1885 in het tijdschrift *Nederlandsche Sport* met bondssecretaris De Salis over goede sporttraining.²¹

Zich richtend op het Sportdagboek, vindt Rewijk enige 'aanhalingen' over door Mulier in training gerealiseerde tijden onwaarschijnlijk, zelfs 'onmogelijk', en trekt een verregaande conclusie: 'Dat sportdagboek heeft niet bestaan, totdat het tevoorschijn komt en in een laboratorium de authenticiteit van papier, inkt en handschrift onomstotelijk zijn aangetoond.' Dat is ten eerste verregaand, omdat hij eraan toevoegt: '[I]k weet niet of hij een, anderhalf of twee jaar in Lübeck heeft schoolgegaan',²² terwijl hij dat in *Captain* nog wel wist, namelijk twee jaar. Ten tweede, omdat in *Captain* niet de details, maar wel het bestaan van het Sportdagboek serieus wordt genomen. Het wordt gebruikt om er een karaktertrek van de late sport-tiener Pim Mulier mee te illustreren: het was belangrijk voor Mulier 'om een status als eigenzinnig pionier te cultiveren. In een tijd waarin

In Augustus van datzelfde jaar gaan op gelijke wijze de bijna dagelijksche oefeningen voort, doch telkens ziet men de gemaakte tijden korter worden, tot de training-afstand van 8571 Meter eindelijk half Augustus wordt afgelegd in juist een half uur. Daartusschen worden nu ook telkens de 100 Meter geloopten als afzonderlijken afstand; en ik vind daarbij uitnemende tijden.

In het dagboek treffen me de volgende korte aantekeningen van den oefenenden afbleet: „Geen gelegenheid hebbende precies op tijd te loopen, moet ik nu slechts een tijd draven tot ik moede word.”

Halverwege de Augustus-maand komen dan echter weer de uitvoeriger aantekeningen:

16 Augustus Bloemendaal en Overveen om, Kleverlaan terug	27	Minuten.
17 Augustus van Zijlpoort tot Overveensche tol	4-45	"
20 Augustus Bloemendaal om, Kleverlaan begonnen, Overveen terug	30	"
21 Augustus dito	31	"
23 Augustus Dreef, Hout, Wagenweg langs Berkenrode-laan van Merlen, Stoomtramrails volgende over Dreef terug	± 35	"
26 Augustus 100 yards	10	seconden.
100 yards	10	"
27 Augustus Bloemendaal, Overveen, Kleverlaan	29	minuten
28 Augustus idem	27	"
29 Augustus idem	28	"
30 Augustus 100 yards	10	seconden.
100 yards	9½	"
Overveen en terug	11	minuten.
31 Augustus Dreef, Wagenweg, Koedief, stoomtram tot aan de Lissersbrug, zelfde weg terug	47	"

Fragment uit het door Jan Feith geciteerd 'Sportdagboek', in dit geval over augustus 1885. Bron: Lotsy, *Gedenkboek H.F.C. 1919*, 24.

17 Brummen had zelfs sinds 1865-1866 een eigen station(netje) op de IJssel-lijn, van Arnhem naar Zwolle; daarmee was in Pims tijd ook Deventer gemakkelijk bereikbaar, waar sinds 1875 cricket werd gespeeld door Utile Dulci ('Kicksen en Wickets', 61).

18 *Het Vaderland* (5 februari 1922): 5; *Haarlem's Dagblad* (6 maart 1940): 6; *Sportief* 3, nr. 1-52: 25; *De Telegraaf* (7 december 1949): 5.

19 Van Horn, '125 jaar voetbal', 12-13.

20 Rewijk, *Captain*, 53-55.

21 'Kicksen en Wickets', 59-61.

22 Rewijk, 'Enige opmerkingen', 47.

Het Ros Beyaert met daarop de Vier Heemskinderen. Gevelsteen uit 1786, te zien in Maastricht. Bron: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:De_vier_heemskinderen_1786-2_Grote_Gracht_42.JPG

hardlopers als halvegaren werden gezien, trainde hij zich dagelijks. Gehuld in het schemerduister bereikte Mulier snelheden die zijn tijdgenoten nauwelijks voor mogelijk hielden.²³ Dat is een mooie, half-ironische tekst van een biografie. Maar bestond dat dagboek nu wel of niet? Loog Jan Feith of niet? Tot methodologie behoort ook het in een uitwisseling vermelden van verandering van mening of inzicht.

Verwoestend brandje?

Het voorbeeld van het 'Sportdagboek' raakt aan een punt van algemene onderzoeksmethodologie, in de sportgeschiedschrijving (en in de kunstgeschiedenis, de historische taal- en letterkunde, en de rest). Wat te doen als bronnen alleen nog maar uit de tweede hand, of erger, beschikbaar zijn? We willen niets afdoen aan de grote waarde van Rewijks werk, maar op dit punt overvraagt hij. Eerder geldt: roeien met de riemen die men heeft.

Uitzonderingen daargelaten, begint sportonderzoek in Nederland na het midden van de negentiende eeuw. Maar we spelen tot slot graag leentjebuurt bij de mediëvistiek, de studie van de Middeleeuwen, een vakgebied met Nederlandstalige onderzoekers van internationale faam. 'Van alle historici verzinnen de mediëvisten het meest, maar ze moeten wel', is een uitspraak van cultuurhistoricus Herman Pley waarmee Hogenelst en Van Oostrom hun populaire handboek *Nederlandse Literatuur en Cultuur in de Middeleeuwen* (2002) beginnen.²⁴ Nog in hun eerste hoofdstuk presenteren de schrijvers de Limburgse dichter Hendrik van Veldeke van wie 'een heel oeuvre' is overgeleverd, met daarin de befaamde *Servaes-Legende*. 'Helaas kennen we dit werk niet uit hand-

²³ Rewijk, *Captain*, 87-88.

²⁴ Pleij, Herman. 'Leve de middeleeuwen? Over de exploitatie van een passe-partout-tijdperk. In: *Bzzletin* 13, nr. 124 (maart 1985): 6. Hogenelst, Diny, en Frits van Oostrom. *Handgeschreven wereld. Nederlandse literatuur en cultuur in de Middeleeuwen*. Amsterdam: Prometheus, 2002, 9.

'Spurlos versenkt', bekende voorzitter Hylkema over Muliers bondsarchief.

schriften uit het einde van de twaalfde eeuw (de tijd waarin Veldeke leefde), maar uit (soms veel) latere afschriften. De handschriften die we nu nog over hebben zijn dus kopieën van kopieën van de originele tekst die Veldeke ooit schreef.' De auteurs tellen hun zegeningen en laten zich niet weerhouden van een uitvoerige bespreking van zijn leven en zijn werk, met prachtige illustraties.²⁵

In een bespreking van de veertiende-eeuwse Vlaamse *Renout* (over de Vier Heemskinderen en het Ros Beyaert) melden Hogenelst en Van Oostrom het droeve lot van een van de handschriften ervan: '[T]ot 1914 berustten er nog twee strookjes perkament met tachtig *Renout*-verzen in de universiteitsbibliotheek van Leuven. De strookjes zijn vrijwel zeker verloren gegaan bij de grote bibliotheekbrand in de Eerste Wereldoorlog. Gelukkig heeft men er in 1903 een afschrift van gemaakt, zodat we in ieder geval de tekst kennen die op de strookjes gestaan heeft.'²⁶

Nico van Horn schrijft in 2004 hoe hij graag over meer primaire bronnen aangaande Mulier had beschikt, maar Mulier overleed in 1954 en helaas: 'Het vermoeden bestaat dat [daarna] de papieren die betrekking hadden op de vroegste geschiedenis van het Haarlemse rugby, voetbal en de HFC bij de toenmalige voorzitter van HFC zijn ondergebracht, waarna een kleine verwoestende brand voor rampzalige resultaten zorgde.' Over een ander deel van zijn archief schrijft Mulier zelf in het *Gedenkboek N.V.B. 1929*: '[V]orige geslachten schijnen zoowat *alles* wat er over de oprichtingsdagen en -jaren van den Bond bestond, te hebben weggemaakt. "Spurlos versenkt", vertelde Hylkema mij eens. En aangezien ik juist *alles* wat ik had aan dat vraatzuchtige archief heb afgestaan, ben ik zelf vrijwel zonder documenten [...].'²⁷

Waar Pims 'Sportdagboek' ook was ondergebracht, er is een gereede kans dat het op een van deze manieren 'spurlos versenkt' is: verbrand of opgevreten.

Zoals een Engelse tentamenvraag dan eindigt: *Discuss.*

²⁵ Hogenelst en Van Oostrom, 81-92.

²⁶ Hogenelst en Van Oostrom, 23.

²⁷ Hans, Doe (samenst.). *Het N.V.B.-boek. Gedenkboek bij het 40-jarig bestaan van den Nederlandschen Voetbalbond 1889 - 8 december - 1929*. [S.l.: s.n.], 1929, 159.

DE CURVE DIE DE STEEN MAAKT

Onno Kusters

Toen de aarde nog vloeibaar was
ze werd bewoond door het onzichtbare

aan haar een brandende mantel ontsprong
die millennia later al trager haar korst
geworden lichaam weer terug in stolde

daar tot stilstand plooid: dat was het moment dat de werpsteen bolde
die nu of de eeuwigheid stopt
langzaam ontsnapt
aan de hand die hem loslaat opdat
onder hem de lijn naar het huis ontstaat.
Hier middenin dit allengs steeds ijszwartere heelal
worden tijd en ruimte, de wrijfbokken van al
de wrijfblokken van niets van dat al

Over meer en minder vast water
in een onberekenbare onomkeerbare
gebogen baan vergaat het de vastgeworden aarde

Alles ingekapseld in tien ends
Ziedaar de mens

Ijsbeeld op de sportarena van de Zermatt Curling Club in Zwitserland. Bron: <https://www.zermatt.ch/en/ice-sports/Eisstockschiessen-Curling-Eisklettern-Video/Scottish-and-Bavarian-Curling>.

Boekbespreking van: Vooren, Jurryt van de, e.a.
De Bosatlas van het Nederlandse voetbal
Groningen: Noordhoff Uitgevers, 2017.

HET NEDERLANDSE VOETBAL IN KAART GEBRACHT

Wilfred van Buuren

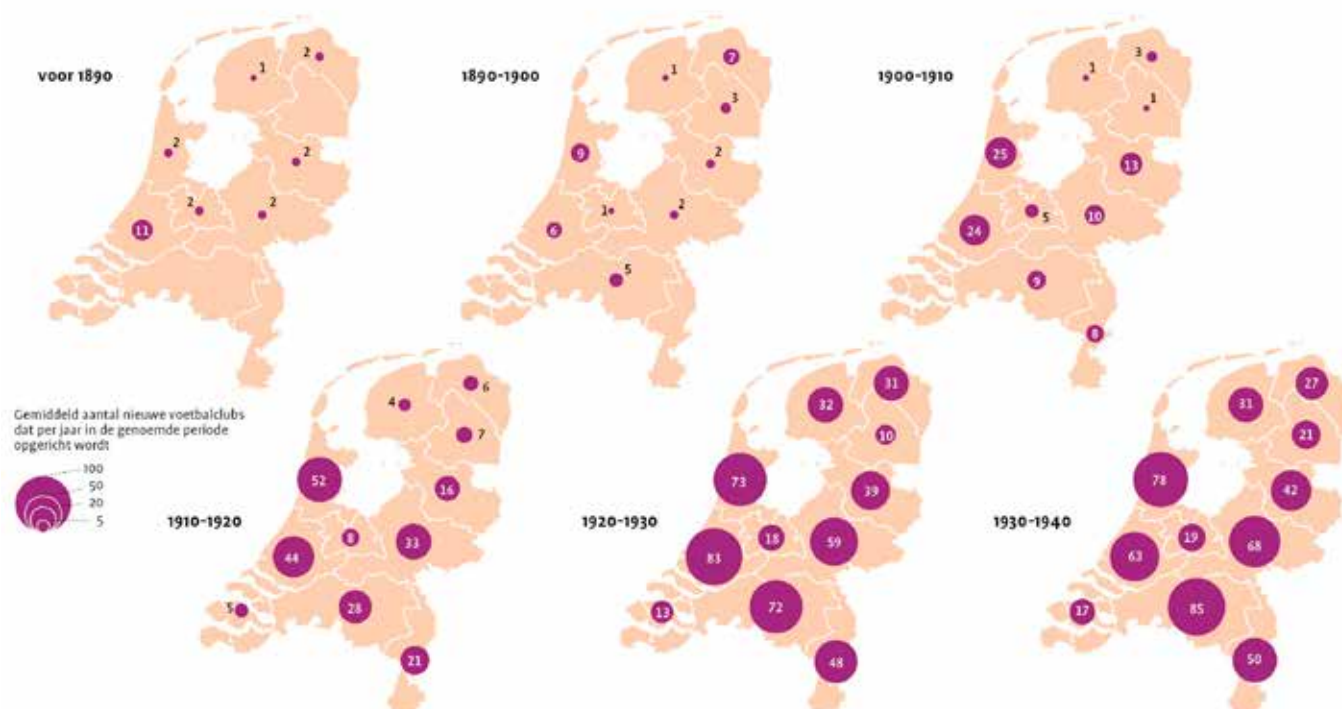
De Bosatlas... wie kent haar niet? U hebt vast ook een Bosatlas gebruikt op school bij aardrijkskunde of wereldoriëntatie of hoe dat vak tegenwoordig heet. Ikzelf heb mijn oude schoolatlas nog steeds. Het gaat om *De Grote Bosatlas*, uitgeven door Wolters-Noordhoff in 1971 en die gebruik ik nog regelmatig. Met name de kaarten van Oost-Europa zijn inmiddels niet meer up-to-date, maar voor het opzoeken van een plaatsnaam voldoet die oude atlas nog steeds prima.

Wolters-Noordhoff heet tegenwoordig Noordhoff Uitgevers en produceert behalve *De Grote Bosatlas* ook allerlei thematische atlassen. Zo zijn er bijvoorbeeld *De Bosatlas van het klimaat*, *De Bosatlas van het cultureel erfgoed* en *De Bosatlas van Amsterdam*.

En sinds kort is ook onze populairste sport in kaart gebracht in *De Bosatlas van het Nederlandse voetbal*. Deze atlas is werkelijk uniek, want – voor zover bekend – een wereldprimeur. Een keur aan organisaties – waaronder Eredivisie en Jupiler League, KNVB, Mulier Instituut en Huygens Instituut – leverde de data, Noordhoff Atlasproducties verzorgde de cartografische uitwerking en Jurryt van de Vooren schreef de teksten.

Deze atlas is opgebouwd rond negen thema's: het ontstaan van voetbal, de amateurs, de profs, de stadions, de maatschappij, de commercie, het internationale voetbal, clubs in het betaalde voetbal en de voetbalkaart. Vrouwenvoetbal krijgt geen apart hoofdstuk, maar komt gelukkig wel ruim aan bod.

4 Ontwikkeling nieuw opgerichte clubs

Bron: besproken boek, pagina 17, kaart 4.

Vrouwenvoetbal krijgt geen apart hoofdstuk, maar komt gelukkig wel ruim aan bod.

Voetbalstraatnamen

Nederland is een echt voetballand. Meer dan 1,2 miljoen leden zijn tegenwoordig aangesloten bij ruim 3.000 voetbalclubs. Ze zijn verdeeld over ongeveer 70.000 verschillende teams, waarvan er ruim 5.500 in de zaal spelen. Wekelijks spelen ze gemiddeld 31.500 wedstrijden. Ruim 400.000 vrijwilligers houden dit enorme voetbalapparaat draaiende. De infrastructuur van het voetbal in Nederland is fijnmazig, want voetbalclubs vind je overal. De uitzondering is Vlieland: dat is de enige gemeente in Nederland zonder voetbalclub. Een absoluut hoogtepunt van de atlas is de topografische 'Voetbalkaart van Nederland', die maar liefst 24 pagina's beslaat. Alle clubs zijn hierop weergegeven, de veldclubs zelfs met de kleuren van het clubtenu.

Er wordt al zo'n 140 jaar gevoetbald in Nederland. Voetbal bereikte vanuit Groot-Brittannië ons land. In 1877-1878 wordt voor het eerst gevoetbald op internaat Noorthey in Voorschoten. In de decennia daarna worden de eerste clubs opgericht, vaak door schooljongens. Voetbal is dan een sport van de elite. De vroege verspreiding van voetbal verloopt via de treinrails. Dat is mooi te zien op de kaart 'Clubs bij stations'. In 1902 zijn de oudste clubs allemaal afkomstig uit een plaats die bereikbaar is per trein of tram. Alleen in het Drentse Frederiksoord is dan een voetbalclub die niet aan een spoor- of tramlijn ligt. In en na de Eerste Wereldoorlog wordt voetbal een heuse volkssport, vooral dankzij een explosie aan nieuwe clubs in het katholieke Zuiden (zie afbeelding).

Deze atlas zit vol met interessante wetenswaardigheden. Wat was de best bekeken Nederlandse voetbalwedstrijd? Nederland-Argentinië (halve finale WK 2014) met 12,4 miljoen kijkers, inclusief kijkers buitenshuis. Wanneer was de eerste Nederlandse voetbalwedstrijd met kunstlicht? Nee, niet in 1929, maar al in 1916. Verder blijken er in Nederland ruim 150 straten te zijn waarvan de namen verband houden met de voetbalsport. Pim Mulier en Abe Lenstra hebben de meeste straten op hun naam staan. Opmerkelijk: bedroeg het gemiddeld bruto jaarsalaris van een speler in de eredivisie 2009 350.000 euro, in 2017 was dit gezakt naar 250.000

euro. Maar de atlas biedt meer dan dit soort cijfers en leuke weetjes. Allerlei demografische ontwikkelingen worden op een prettige manier gevisualiseerd in mooie kaarten, grafieken en tijdlijnen.

Veel bladerplezier

Er zitten ook zeer originele kaarten in de atlas. Zo worden de reizen van een sportverslaggever cartografisch weergegeven. Het gaat om Jeroen Grueter, voetbalreporter en verslaggever van zwem- en ijshockey wedstrijden voor Studio Sport. In 2014 reist Grueter in totaal ongeveer 72.500 kilometer! Al die reizen zijn met lijnen en pijlen aangegeven op kaarten van Nederland, Europa en Brazilië.

Bijzonder is ook de informatie over voetbal in oorlogstijd. Vanaf 1942 wordt in slechts anderhalf jaar de joodse bevolking geïsoleerd en gedeporteerd. Bij Feijenoord worden 26 joodse leden en donateurs afgevoerd, waarschijnlijk meer nog dan bij het als joods bekendstaande Ajax. Slechts een klein aantal zal de oorlog overleven.

De eerste Nederlandse voetbalwedstrijd met kunstlicht was al in 1916.

Voor wie is deze atlas bedoeld? Met andere woorden: wat is de doelgroep? Dat is niet zo eenvoudig te zeggen. Voor de fans? Misschien. Ben je bijvoorbeeld een supporter van ADO Den Haag, dan vind je behalve een eigen pagina over je club, ook 24 kaarten waarop je club wordt genoemd plus één foto. Laten we het erop houden dat deze atlas vooral interessant is voor de breed georiënteerde voetbal-liefhebber.

Valt er verder ook nog iets te moppen over dit prachtboek? Jazeker. Er zitten foutjes in. Zo wordt bijvoorbeeld op bladzijde 14 beweerd dat een Nederlander gemiddeld 1,6 kilometer van een voetbalveld woont, terwijl op pagina 180 die afstand op eens tussen de 2,3 en 2,7 kilometer bedraagt. Rara hoe kan dat? Verder krijgen sommige verdwenen voetbalclubs uit het betaalde voetbal – FC Haarlem en FC Wageningen – een eigen pagina, terwijl andere, zoals bijvoorbeeld FC Amsterdam en Fortuna Vlaardingen/FC Vlaardingen, genegeerd worden. Dat is niet erg consequent. Ook vind ik het jammer dat er niet wat meer diachrone kaartjes in staan. Dit neemt niet weg dat *De Bosatlas van het Nederlandse voetbal* een schitterende en veelomvattende uitgave is die uren bladerplezier geeft.

Robert van Zeebroeck 'voerde de fraaiste Axels uit en snelle pirouettes, waarmee hij zich in alle opzichten van de andere deelnemers onderscheidde'.

KUNSTRIJDER MET BRONS IN SANKT MORITZ

Ryan Stevens

Op de Olympische Winterspelen van 1928 in Sankt Moritz wordt er voor België deelgenomen door vierentwintig sporters, in het ijshockey, bobsleeën en kunstrijden. De 18-jarige kunstrijder Robert van Zeebroeck behaalt een bronzen medaille, de tweede Belgische medaille na die van de vijfmansbob op de Spelen van Chamonix in 1924. Het is de enige Belgische kunstrijmedaille tot nu toe. Robert was een groot talent en hij schitterde niet alleen op de Spelen.¹

Robert van Zeebroeck wordt op 31 oktober 1909 geboren in Brussel, als zoon van Edouard van Zeebroeck, oorspronkelijk afkomstig uit Merchtem aan de noordkant van de stad. Edouard is advocaat in de hoofdstad en in zijn vrije tijd voorzitter van de Touring Club de Belgique, die zich vooral bezig houdt met de promotie van het automobilisme. Maar hij krijgt weinig kans aan de opvoeding van zijn zoon bij te dragen, want hij overlijdt al in 1911, pas 53 jaar oud.² Opgevoed en aangemoedigd door zijn moeder, begint Robert op 6-jarige leeftijd met schaatsen en ontwikkelt hij zijn vaardigheden door vooral veel te oefenen in het in 1910 geopende 'Palais de Glace' in Antwerpen.³

De jonge 'Belgische Grafström'

Veertien jaar oud doet Robert in maart 1924 al mee aan de Belgische kampioenschappen kunstrijden in Antwerpen, waar hij met Maria Lauwers als partner tweede wordt in de wals, achter Olga Schiffelers en Frederic 'Freddy' Mésot (geb. 1905 in St. Niklaas).

¹ Deze bijdrage is gebaseerd op de paragraaf over Robert van Zeebroeck op de blog: <http://skateguard1.blogspot.nl/2017/10/from-brussels-to-antwerp-three-belgian.html>, vertaald, met enige aanvullingen, door Wim Zonneveld.

² www.myheritage.nl/names/edouard_van%20zeebroeck; Roberts moeder is een 'Van Campenhout'.

³ Resultaten van wedstrijden in dit artikel veelal afkomstig uit *Skating Magazine*, waarvan de eerste aflevering verscheen in december 1923.

Robert Van Zeebroeck als jonge kunstschaatser. Bron: Bibliothèque nationale de France.

Dat deze twee te sterk zijn komt niet als een verrassing; zij zijn ook al de kampioenen van de vorige twee jaar, zowel bij de paren als individueel. Freddy Mésot verdwijnt geruime tijd uit beeld, maar Olga keert nog vaak terug in Roberts sportleven.⁴

In 1925 wint Robert de Belgische titel, zowel individueel als in de wals met Mlle. Lauwers. Hij neemt in maart deel aan het jaarlijkse Belgisch-Franse ijshockey- en schaatstoernooi in Antwerpen, waarin hij de Franse kampioen Pierre Brunet verslaat, de bronzen medaillewinnaar van de Winterspelen van Chamonix van 1924. De kranten zijn lyrisch over dit internationale debuut:

⁴ *Nieuwe Rotterdamse Courant* (31 maart 1924): 14.

‘Zoowel in de opgelegde figuren als in vrij schaatsenrijden toonde de “Belgische Grafström” – hij is nauwelijks 15 jaar oud – zich in buitengewonen vorm. Onnoodig te zeggen dat deze overwinning — de eerste op internationaal gebied sinds 1920 — warm werd toegejuicht. Voor Van Zeebroeck schijnt als kunstschaatsenrijder eene goede toekomst verzekerd.’⁵

Robert wekt vooral bewondering met zijn hoge sprongen en snelle pirouettes. De vergelijking met de Zweed Gillis Grafström is niet weinig eervol. Het gaat hier om de Olympisch kampioen kunstrijden van Antwerpen 1920 – misschien zag de 9-jarige Rob hem daar in het IJspaleis zijn kunsten vertonen – en Chamonix 1924, en de wereldkampioen van 1922 en 1924.⁶

1926-1927: Europese top

In 1926 prolongeert Robert zijn Belgische titels, in de wals nu met Olga Schiffelers, een in 1903 in St. Gillis aan de zuidwestkant van Brussel geboren Nederlands-Limburgse met een Belgische moeder. Haar vader Karel heeft een textielhandel in Brussel (met een onderbreking in Maastricht gedurende de eerste Wereldoorlog), en haar beginnende carrière als jonge kunstschaatster wordt vanaf haar 13e tot 1920 door hem met grote inzet en flair gemanaged. Haar vader laat Olga overal in Nederland voor charitatieve doelen rijden en hij krijgt de Nederlandse Schaatsenrijdersbond zover de jaarlijkse Olga Schiffelers-beker in te stellen voor de beste Neder-

‘Voor Van Zeebroeck schijnt als kunstschaatsenrijder eene goede toekomst verzekerd.’

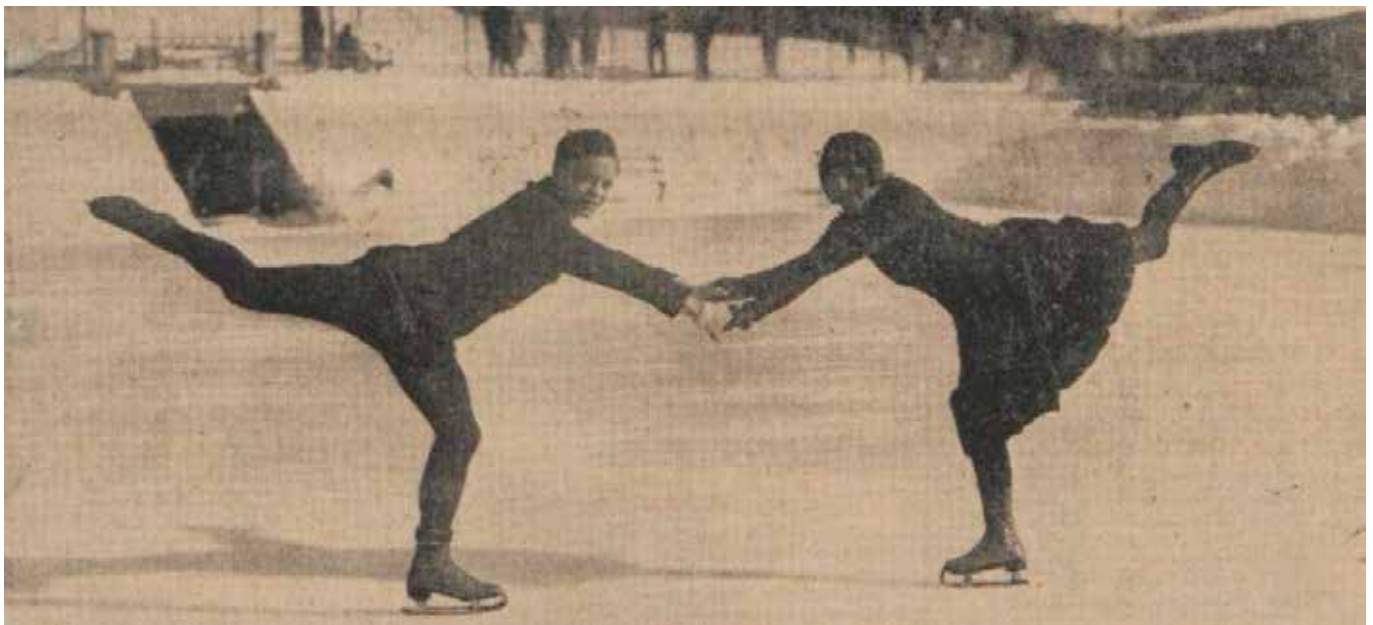
landse kunstrijdster, te behalen in wedstrijden waaraan ze zelf niet deelneemt, maar waarbij ze zelf wel demonstraties geeft.

Robert doet in 1926 ook mee aan de Europese kampioenschappen (in Davos) en de wereldkampioenschappen (in Berlijn). Hoewel hij niet op het podium terechtkomt, wordt zijn grote talent door de juryleden uit Finland, Zwitserland en Duitsland wel herkend, want ze plaatsen hem in de top drie bij het vrije rijden. In 1927 haalt Robert in St. Moritz het prestigieuze examen eerste klas van de Zwitserse Schaatsbond, afgenomen onder de auspiciën van de ‘Club des Patineurs de Lausanne’ en de ‘St. Moritz Skating Club’. Met Olga Schiffelers als partner wint hij op 1 februari 1927 een grote internationale wedstrijd paarrijden in St. Moritz, waarbij ze het befaamde Engelse paar Ethel Muckelt en John Page verslaan. In een groot interview met haar ‘eigen’ *Limburger Koerier* aan het eind van het seizoen vertelt Olga hoe deze overwinning van haar en Robert tot stand kwam:

‘Daar wij vorig jaar te Berlijn door dit Engelsch paar geslagen werden en dit nog nooit in St. Moritz een nederlaag gekend had, waren deze beiden niet alleen groote favori maar werden door de Engelsche kolonie (welke in den winter in Zwitserland zeer talrijk is)

⁵ ‘Sportbrief’ uit België in *De Telegraaf* (4 april 1925): 7.

⁶ Zie Wikipedia, Gilles Grafström.

Robert van Zeebroeck met de Nederlandse kunstrijdster Olga Schiffelers in St. Moritz, winter 1929. Bron: *De Sumatra Post* (26 februari 1929): 13.

voor onverslaanbaar gehouden. Deze wedstrijd had heel veel publiek getrokken. Er fungeerden drie door den Int. Sch. Bond aangewezen intern. juryleden: een Zwitser, een Zweed en een Engelschman. Men deed ons eerst in 8 vorm rond 2 stoelen walzen; de 2 paren te zamen; dan elk paar alleen. Nadien moesten we nog verschillende malen rondom de heele ijsbaan walzen. Wij wisten, dat we een heel stuk beter moesten rijden, indien we als winnaars wilden geproclameerd worden. Erg is het opgevallen, dat men ons zoo dikwijls en zóo lang liet rijden en daar wij onder 't rijden veel meer applaus hadden dan onze concurrenten, vermeenden velen, dat de jury naar een foutje bij ons zocht. Daar we er echter geen maakten en aan alle vereischten voldeden (de juryleden moeten letten op houding, vaart, zekerheid, rythmus) waren wij de gelukkige winners en ontvingen de twee zilveren bekers.⁷

Velen 'vermeenden dat de jury naar een foutje bij ons zocht'.

Brons in St. Moritz

Gezien het succesvolle voortraject ligt het voor de hand dat Robert in 1928, 18 jaar oud, wordt uitgezonden naar de Olympische Winterspelen in het Zwitserse St. Moritz. Op vrijdagmiddag 17 januari schaatst hij daar volledig naar zijn talenten, en eindigt hij als derde (met 27 punten), achter de twee grote favorieten: de Zweed Gillis Grafström (11 punten) en de Oostenrijker Willi Böckl, de regerend wereldkampioen (14 punten). De jury werkt volgens het systeem van 'plaatscijfers' en één jurylid zet Robert zelfs op de eerste plaats vanwege zijn uitzonderlijke optreden in zijn specialiteit, het vrije rijden.⁸

De kranten richten zich vooral op de twee topprivaten:

'Boeckl was meer geroutineerd en had een voorsprong op Grafstroem in het uitvoeren der verplichte figuren, doch Grafstroem was eleganter en had grotere verscheidenheid van vrije figuren zoodat hij daaraan de overwinning te danken had, trouwens geheel overeenkomstig den smaak van het talrijke publiek, dat het kunstrijden heeft gadegeslagen.' Maar ook: 'Veel succes had ook de Belg Van Zeebroeck die den derden prijs kreeg en vooral door acrobatiek uitblonk.'⁹

7 *Limburger Koerier* (25 maart 1927): 4.

8 Zie Wikipedia, Kunstrijden op de Olympische Winterspelen 1928. De jury geeft wel degelijk individuele scores, maar de eindrangschikking wordt bepaald door de plaatscijfers; cijfers voor Robert van Zeebroeck: 3-4-1-7-3-4-5.

9 *De Maasbode*, Tweede blad (18 februari 1928): 2

De kunsthistoricus Gunnar Bang voegt daar in zijn overzichtswerk van 1966 nog aan toe:

'Zowel bij de verplichte figuren als bij de vrije kür bewees hij een bijzonder talentvolle schaatser te zijn. Hij voerde de fraaiste Axels uit en snelle pirouettes, waarmee hij zich in alle opzichten van de andere deelnemers onderscheidde. Hij verklaarde zelf zijn flair als zijn grootste kwaliteit te beschouwen. Zijn derde plaats was dus geen verrassing.'¹⁰

Bij de dames zijn het de Spelen van de Noorse Sonja Henie. Zij debuteerde in 1924 als 12-jarige op de Winterspelen van Chamonix, werd in 1927 wereldkampioene en behaalt nu de Olympische titel. Het zijn de eerste internationale titels in een lange rij, tot ze in 1936 professional wordt. Robert komt bij het paarrijden uit met Josy van Leberghe, aangezien Olga Schifffers als partner bij deze landenduo's niet beschikbaar is. Nederland vaardigt naar deze Spelen alleen twee langebaanschaatsers en een vijfmans-bobploeg af, die geen potten breken. Robert en Josy worden zesde in de eindrangschikking, en de Olympische titel gaat naar Pierre Brunet en Andrée Joly.

1935-1936

Na een lange stilte worden zowel Freddy Mésot als Robert van Zeebroeck weer actief rond de Olympische Spelen van 1936 in Garmisch Partenkirchen – waaraan ze vervolgens geen van beiden deelnemen. Op 12 november 1935 is er een demonstratie-evenement in Amsterdam op de kunstijsbaan bij het Sportfondsenbad aan de Linnaeusstraat in Oost,¹¹ met topteams uit Oostenrijk en België. Voor Oostenrijk is wereldkampioen Karl Schäfer er te zien en voor België, onder de vlag van 'Ligue Belge des Sports d'Hiver', de rijders die twee maanden later zullen deelnemen in Garmisch: Robert Verdun en Louise Contamine voor het paarrijden, en Yvonne de Ligne en Liselotte Landbeck bij de dames individueel. Landbeck is de Oostenrijkse kampioene, maar ze start vanaf deze winter voor België; ze is inmiddels 'verloofd' met Verdun en zal in april 1936 met hem trouwen.¹² Zij is een internationale ster: tweede bij het Europese kampioenschap kunstrijden van 1934 en 1935, derde bij het wereldkampioenschap van 1934 en ook nog eens de eerste (officieuze) wereld-

10 Bang, Gunnar. *Konstänningens 100-åriga historia. Utveckling. OS-VM-referater, intervjuer och berättelser*. Malmö: Absalons Förlag, 1966, 99-100.

11 Zie beelden van deze baan op: www.youtube.com/watch?v=rSvFD8NMItc.

12 Wikipedia, Liselotte Landbeck. Een opmerkelijk detail uit haar latere leven is dat ze in de winter van 1939-1940 als trainster van zijn kinderen, een relatie had met Leopold III, toenmalig koning van België, waaruit een dochter werd geboren; zie: <http://skateguard1.blogspot.nl/2015/02/liselotte-landbeck-and-king-of-belgium.html> en www.slideshare.net/thierrydebels/de-bastaards-van-de-coburgs.

kampioene hardrijden op de schaats, in Oslo, februari 1933. Het Amsterdamse demonstratie-evenement in 1935 is een groot succes. Freddy Mésot is er ook en hij 'vergastte het publiek op sierlijke pirouettes'. Robert van Zeebroeck staat aangekondigd, maar rijdt niet.¹³

De drie grote internationale toernooien voor de kunstrijders in januari-februari 1936 worden bij de heren alle drie gewonnen door Karl Schäfer, het is een zegetocht. Hij wordt Europees kampioen op 24-26 januari in Berlijn, Olympisch kampioen op 9-13 februari in Garmisch en wereldkampioen op 21-22 februari in Parijs. In Berlijn rijdt Van Zeebroeck na jarenlange internationale afwezigheid; hij wordt tiende, Mésot elfde, Landbeck vierde bij de dames.

Voor het kunstrijden bij de heren op de Spelen van 1936 staan 37 deelnemers ingeschreven, waarvan er 25 uiteindelijk rijden; onder 'niet verschenen' zijn de twee Belgen,¹⁴ maar het is onduidelijk of daarvan bijvoorbeeld politieke redenen de oorzaak zijn. Bij de dames wordt Landbeck vierde, net buiten de prijzen, en De Ligne achttiende; bij de paren Contamine-Verdun zestiende.

Mésot wordt nog tiende bij de wereldkampioenschappen in Parijs, die Van Zeebroeck overslaat. Maar in de herfst van het jaar brengt Robert het publiek tot groot enthousiasme bij demonstraties in het Palais des Sports in Parijs, samen met de Zweedse Vivi-Anne Hultén, de bronzen medaillewinnares van Garmisch, de Oostenrijker Erich Erdös, meervoudig podiumklant op EK's en WK's, diens landgenoot Eduard 'Edi' Scholdan en Landbeck.

In 1937 behaalt Mésot top-tien plaatsen bij EK en WK, en bij het wereldkampioenschap van Berlijn in 1938 wordt Van Zeebroeck achtste. Dit zijn van beiden de laatst bekende internationale wedstrijd-uitslagen.

Een tweede leven in het buitenland

Freddy Mésot vertrekt in november 1939, onder oorlogsdreiging, vanuit Le Havre naar New York, met zijn 27-jarige Brusselse echtgenote Emma. Hij treedt enige tijd op in de 'Gay Blades' Ijsshow, waaraan ook bekenden deelnemen uit de Europese wedstrijden als Karl Schäfer en Guy en Maribel Vinson-Owen. Na de oorlog is hij coach van meerdere achtereenvolgende ijsclubs in New York en vertegenwoordiger voor de Oostkust van de Professional Skaters Guild of America. In januari 1972 wordt hij met Barbara

Bobby van Zeebroeck was een uitstekende kunstrijcoach

Taplin, dan in dienst bij het Riverdale Ice Skating Center in The Bronx, New York, geëerd als 'Man and Woman of the Year' van het International Skating Institute of America, vanwege hun steun voor en ontwikkeling van het recreatieschaatsen.¹⁵ Onder hun voorgangers is Sonja Henie. Freddy overlijdt op 31 oktober 1979 in DeKalb, Georgia, 74 jaar oud; het is op de dag af zeventig jaar na Robert van Zeebroecks geboortedag.

Robert geeft evenzo na de oorlog zijn sportieve liefde niet op. Hij wordt nog steeds met genegenheid herinnerd bij de befaamde Murrayfield Skating Club in Edinburgh. De club kan zich beroemen op een hele serie internationale kampioenen, met als recentste Sinead en John Kerr: deze broer en zus behalen brons op de Europese kampioenschappen ijsdansen in 2009 in Los Angeles en 2011 in Moskou, en worden tiende op de Olympische Spelen van 2006 in Turijn en achtste in 2010 in Vancouver.¹⁶ Bij het vijftigjarig jubileum van de club in 2007 wordt terugkijkend geschreven: 'Bobby van Zeebroeck was een uitstekende kunstrijcoach die, vanaf het moment dat hij arriveerde uit België eind jaren vijftig, lang in dienst was bij Murrayfield.'¹⁷

Vanaf dit punt ontbreken vooralsnog nadere gegevens over Robert 'Bobby' van Zeebroeck.

Robert van Zeebroeck, met zijn medailles. Bron: <http://skateguard1.blogspot.nl/2017/10/from-brussels-to-antwerp-three-belgian.html>.

¹³ *Haagsche Courant* (9 november 1935): 3; *De Gooi- en Eemlander* (13 november 1935): 5.

¹⁴ *De Telegraaf* (10 februari 1936): 2.

¹⁵ *The New York Times* (January 23, 1972): 3; 'History of ISI Awards', op www.skateisi.com/site/_print.cfm?content=ice_skating_institute_history_awards.

¹⁶ Wikipedia, Sinead Kerr.

¹⁷ Zie www.facebook.com/pg/Murrayfield-Ice-Rink-92701094322/notes/

‘En om te zien hoe hij als held/Zich steeds gedroeg op ‘t cricketveld’.

EDUARD VAN AMSTEL: EERVOL ONTSLAGEN U.D.’ER

Nico van Horn

Als het gaat over de geschiedenis van Utile Dulci (U.D.) uit Deventer, in 1875 opgericht als eerste Nederlandse cricketclub, staat daarbij stevast een groepsfoto uit 1876 (zie pagina 29). Met die foto is iets opmerkelijks aan de hand. Aan de uiterste rechterkant van de groep staat een Indische jongen, wiens hoofd ooit van het origineel werd verwijderd en er vervolgens weer werd opgeplakt. De bewuste foto gaat in Harry Olthetens boek over U.D. van 1998 vergezeld van twee portretfoto’s van dezelfde jongen: Eduard van Amstel.¹ En wat blijkt: de twee portretfoto’s zijn spoorloos verdwenen na de publicatie van het boek. Eduard lijkt van (en uit) de aardbodem verdwenen te zijn.

Bij het uitzoeken van het levensverhaal van Eduard van Amstel (1859-1923) kwam er van alles boven water: moord, buitenechtelijk kroost met een steunfonds en de opmerkelijke sportbelevissen van de hoofdpersoon.

Eduard van Amstel is de zoon van Henry van Amstel, die in 1823 op Ambon geboren wordt, met als ouders de militair Hendrik van Amstel en de inlandse Roesina.² De dus half-Indische Henry studeert vanaf 1850 in Delft en wordt in augustus 1855 na het voltooien van zijn studie benoemd tot ambtenaar tweede klasse bij het Binnenlands Bestuur in Indië.³ Hij valt positief op bij zijn bazen in 1866, als door zijn adviezen en kennis ter plaatse een einde kan worden gemaakt aan de opstand in de Pasoe-mah-landen, bij Palembang op zuid-Sumatra. In 1869 krijgt hij voor zijn doortastende optreden de

De jonge Eduard van Amstel. Bron: Oltheten, 1998, 41.

Militaire Willemsorde 4e klas. Ook in een latere positie in Bankalan op oost-Java weet hij een dreigende opstand te dempen. Vanaf augustus 1873 is hij assistent-resident te Benkoelen, weer op Sumatra. Het is verbazingwekkend dat Henry, een Indo-Europeaan met donkere huidskleur, zo’n belangrijke positie krijgt in het Binnenlands Bestuur in Indië, zij het dat hij niet in de meest vooraanstaande residenties wordt geplaatst, maar veelal in de buitengewesten.

Het is al een tijd onrustig in Benkoelen als Henry van Amstel daar arriveert. Op zijn voorganger H.C. Humme is al een keer een aanslag gepleegd. Humme noemde de bevolking dan ook belhamels en wees als

1 O.a.: Lugard jr., Gerh. J., *Gedenkboek van de Deventer Cricket- en Footballclub 'Utile Dulci' 1875-1975*, Deventer, 1975, 15. Oltheten, Harry. *Het gebeurt overal in den lande. De Koninklijke U.D. en de ontwikkeling van de sport in Nederland*. Amsterdam: Thomas Rap, 1998, 25 en 38-42. Hartong, Louk, 'Utile Dulci: het begin', *Het UD Kanon, officieel orgaan van de Koninklijke UD en FC Utile Dulci* 98, 2014, 10-13.

2 Nationaal Archief (NA), Ministerie van Koloniën, 2.10.36.22, stamboeken burgerlijke ambtenaren, inv.nr. 904, L 153.

3 NA, Ministerie van Koloniën, 2.10.02, Openbare verbalen, inv.nr. 449 (24 augustus 1855), no. A5; plaatsing in Indië, idem, inv.nr. 543 (29 november 1856), no. 3.

oorzaak van de onrust de inning van belastingen aan. De lokale bevolking weigerde die in contanten te betalen, want ze waren gewoon dat in producten te doen, als ze zich al verplicht voelden iets af te staan.⁴ Het Gouvernement besluit de bedreigde Humme over te plaatsen en in zijn plaats Henry van Amstel te benoemen, die voor de betreffende positie zeer geschikt lijkt.

Nog geen maand is hij ter plekke, als zich groot onheil voltrekt. Op 4 september 1873 telegrafeert de gouverneur-generaal aan de Minister van Koloniën in Den Haag dat er bij Benkoelen twee Nederlandse gezagsdragers zijn vermoord. Hij zal direct versterking zenden en half november, zo verwacht hij, zal de militaire sterkte daar wel op orde zijn. Hij verzoekt wel om extra ondersteuning van boten om het gebied onder controle te krijgen. Verschillende moordenaars worden in de loop van oktober en november opgepakt.⁵

De reacties in Nederland zijn niet van de lucht.⁶ De minister van Koloniën onthult op 6 september 1873 in een schrijven aan de koning welke gezagsdragers op 2 september 1873 om 10 uur 's morgens bij de rivier de Bentuan, zeven paal boven Laïs, zijn omgebracht: Henry van Amstel en zijn controleur E.E.W. Castens. Een van hun helpers, een zekere Joesoep, is ontkomen en heeft alarm geslagen. De *Javabode* van 25 september 1873 meldt:

‘De aanleiding tot den moord te Laïs moet, volgens het *Pad.-Hand.*, gelegen zijn in eenige arbitraire maatregelen, door den controleur Castens tegenover een Inlandsch hoofd genomen. Hij zou – zoo verhaalt men – dat hoofd op verschillende wijzen getart, en eindelijk gevangen gezet hebben, en zulks op verregaand on gepaste wijze. Men spreekt van een “Abtritt” welke als gevangenis zou hebben dienst gedaan. De Assistent-Resident van Amstel wilde de zaak onderzoeken, en had zich daartoe op weg begeven naar de afdeeling van den heer Castens. Bij het overtrekken van een rivier, nabij Kataun, werd de heer Castens, zoodra hij van de pont afstapte, door bovenvermeld inlandsch Hoofd vermoord. De Ass.-Resident trachtte te ontkomen door terug te zwemmen, doch hij werd achterhaald en afgemaakt.’

Direct organiseert men een eerste zoektocht naar de lijken, maar het gebied is erg onrustig. Toch worden de lichamen van Van Amstel en Castens snel gevonden. Een krant meldt later dat het lichaam van Van

Amstel niet verminkt is.⁷ De Minister heeft van de gouverneur-generaal inmiddels begrepen dat er met spoed 150 man extra uit Batavia onderweg zijn. De minister steunt dit krachtige optreden, want het moet daar snel rustig worden. Het is ook niet helemaal zeker of de opstandelingen de telegraaflijnen in stand hebben gelaten, dus ook daar moet snel zekerheid over komen.⁸

De Indo-Europeaan Henry met donkere huidskleur krijgt een belangrijke positie in het Binnenlands Bestuur in Indië.

Hulp en bijstand

De berichten bereiken ook Jan van der Wijk in Voorst in noordoost-Gelderland. Hij schrijft direct aan het Ministerie van Koloniën en via dit ministerie ook aan het Gouvernement in Indië. Wie was hij en waarom deed hij dat?

Jan Eppes van der Wijk (1818-1880) studeert in Delft en doorloopt daarna verschillende betrekkingen in Indië. Hij kent Henry van Amstel vermoedelijk al sinds de periode 1869-1870, waarin Henry een bestuursfunctie vervult op Java. Van der Wijk werkt in die tijd als onderwijzer in Pekalongan op midden-Java, waar Ijsbrant Gaade als resident is aangesteld. Henry van Amstel en Ijsbrant Gaade waren jaargenoten tijdens hun opleiding in Delft, dus zij kenden elkaar goed. Na de dood van Henry wordt Gaade de officiële voogd over de kinderen Van Amstel in Indië.⁹

Een paar maal keert Van der Wijk naar Nederland terug voor ziekteverlof, met zijn vrouw Theodora H. Muller (1807-1889). En passant publiceert hij in Nederland ook een drietal boeken over de geschiedenis en geografie van Java en de Indische Archipel.¹⁰ Vanuit Voorst schrijft Van der Wijk op 9 en 12 september 1873 brieven aan het ministerie in Den Haag, waarin hij zich voorstelt als degene die belast is met de verzorging van de oudste zoon van Henry

⁷ *Leidsch Dagblad* (18 augustus 1888).

⁸ NA, Ministerie van Koloniën, 2.10.02. Openbare verbalen, inv.nr. 2631 (21 oktober 1873), 35 (bijlagen)

⁹ *Eerste Delftsche Studenten Almanak voor het jaar 1851*. Delft: W. Beets, 1850. Ambtelijke loopbaan IJ. Gaade (1833-1882) in NA, Ministerie van Koloniën, 2.10.36.22, stamboeken burgerlijke ambtenaren Nederlandsch-Indië, inv. nr. 904, L 158.

¹⁰ Ze blijven twee jaar in Voorst en keren dan terug naar Indië. In 1870 komen ze terug in Voorst, nu met drie kinderen, waarna Jans officiële pensionering volgt, in 1873. Gegevens ontleend aan Bevolkingsregister Hengelo, Gelderland (digitaal), Bevolkingsregister Twello, Voorst 16/81, Bevolkingsregister Diepenveen (digitaal), Bevolkingsregister Veendam 1880-1890 D 186 en begrafenislijst Veendam (digitaal); NA, Ministerie van koloniën, 2.10.36.22, stamboeken burgerlijke ambtenaren Nederlandsch-Indië, inv. nr. 904, M 479..

⁴ NA, Ministerie van Koloniën, 2.10.02. Mailrapporten (1873), inv.nr. 6358, 262.

⁵ *Leidsch Dagblad* (25 november 1873).

⁶ Zie *Javabode* (5 september 1873); *Bataviaasch Handelsblad* (9 september 1873).

en zijn inlandse geliefde Si Beng. Deze zoon is Eduard van Amstel, die dan kennelijk al in Nederland is. Van der Wijk noemt behalve Eduard nóg vier buitenechtelijke kinderen (drie zusters en een broer),¹¹ die in behoeftige omstandigheden dreigen te verkeren nu hun vader is weggefallen. Hij stelt voor dat er een fikse boete gaat worden opgelegd aan de deelnemers aan de moordpartij in Benkoelen, want de kinderen komen gezien hun onwettige status niet in aanmerking voor een uitkering van het Weduwen- en Wezenfonds voor Indische ambtenaren. Van der Wijk noemt het 'bloedgeld' dat geheven zou kunnen worden. Overigens vermeldt hij dat Van Amstel van plan zou zijn geweest in januari 1874 met Si Beng, de moeder van zijn kinderen, te trouwen, maar het is ook duidelijk dat de moeder nu niet in het levensonderhoud kan bijdragen.¹²

Los van die interventie vanuit Nederland wordt ook in Indië actie ondernomen ten behoeve van de vijf kinderen. Al op 11 september 1873 richt de opvolger van Henry, P.F. Laging Tobias, zich middels een circulaire tot de Indische bevolking. In die circulaire wordt Henry omschreven als een

'[...] flink en kundig hoofd, de Staat [verloor] een zijner uitstekendste ambtenaren, en velen een met recht betreurden vriend. De overledene laat vijf kinderen na, waarvan een, en wel de oudste zoon, in *Nederland* is voor zijn opvoeding. Door het afsterven van een vader, die volstrekt geen fortuin naliet, waaruit de verdere kosten voor de opvoeding zouden kunnen worden bestreden, zijn de kinderen van Van Amstel gebracht in een toestand, waarin hun de vooruitzichten benomen zijn om in den stand huns vaders later de maatschappij te kunnen dienen [...].'¹³

Laging Tobias neemt als voorzitter zitting in een op te richten 'Amstelfonds'. Als steunbetuiging schrijven de hoofdinzamelaars A. Fitz Verploegh (directeur Binnenlands bestuur, feitelijk de Minister van Binnenlandse Zaken in Indië) en A.J.W. van Delden (voorzitter Kamer van Koophandel te Batavia) bij de oproep dat Van Amstel de stukken al had klaar liggen voor het opnemen van een levensverzekering, zodat bij zijn onverhoopt overlijden de toekomst van de kinderen gewaarborgd zou zijn. In de oproep voor het op te richten Amstelfonds, en ook later weer, wijt Laging Tobias de onlusten in Benkoelen aan de

eigengereide houding van de inlandse hoofden, het door hen gevolgde systeem van willekeur en machtsmisbruik en het weigeren van het betalen van belastingen. Kortom, het was daar een ongeordend zootje. Latere berichten nuanceren dat beeld. Eerst wordt de schuld bij controleur Castens neergelegd, die te bot was geweest in zijn optreden, en daarna wordt de hele houding van Nederlandse ambtenaren in dat gebied sterk bekritiseerd.

Kritiek komt er trouwens ook op de oprichting van het fonds. Een anonieme briefschrijver laat op 25 februari 1874 in *De Locomotief* weten dat hij het eigenlijk maar raar vindt dat er een inzameling gehouden wordt voor kinderen van een ambtenaar.

Toch worden de lichamen van Van Amstel en Castens snel gevonden.

Had de ambtenaar niet zelf van zijn hoge salaris geld opzij kunnen leggen? De ambtenarenstand is toch al bevoordeeld met vaste aanstellingen en riant vergoedingen: pluspunten die niet opwegen tegen de arrogante houding van ambtenaren, hun zelfgenoegzaamheid en hun totale gebrek aan contact met de bevolking. Sussend wijst de redactie van *De Locomotief* er in een naschrift op dat bijdragen aan het Amstelfonds geheel vrijwillig zijn. Niemand moet zich verplicht voelen om te doneren en: die vijf kinderen zijn toch niet de schuldigen?

Eind december 1874 legt Laging Tobias verantwoording af over de stand van zaken bij het Amstelfonds.¹⁴ Het spijt hem en zijn commissie niet alle giften te kunnen publiceren, nu de veelheid van giften dat verhindert. Sommige mensen wensen anoniem te schenken en op sommige plaatsen heeft de fondscommissie alleen de verzamelstaten ontvangen, niet-uitgesplitst naar individuele bijdragen. Al met al is er in Indië f 34.194,46 opgehaald, en in Nederland (met onder meer giften van de Koninklijke familie) f 1.125,50. Daar komt nog eens de boete bij die het Gouvernement aan de landstreek rond Benkoelen heeft opgelegd, mede op advies van Van der Wijk, met dien verstande dat hij bedoeld is als represaille voor het niet-tijdig uitleveren van de moordenaars en dus niet voor de moord zelf. De betreffende f 5.000 belandt tijdelijk in de Staatskas, maar wordt uiteindelijk in het Amstelfonds opgenomen.

De Overheid steunt de instelling van een fonds, aangezien het hier om hulpbehoevende wezen gaat

11 Elisa (Bandamas (1861-1903), Maria (1862-1931), Karolina (Lahat 1864-Den Haag 1932) en Oscar (1867-1926). Bron: huwelijksreizen, Bevolkingsregister Utrecht (14 september 1887), no. 427. Ook te raadplegen via Familysearch.

12 NA, Ministerie van koloniën, 2.10.02, Openbare verbalen, inv.nr. 2622 (18 september 1873), 10.

13 *Sumatra Courant* (11 september 1873).

14 *De Locomotief* (29 december 1874).

Het een jaar eerder opgerichte Utile Dulci in 1876. Uiterst rechts staat Eduard van Amstel. Op het origineel van de foto in het archief van U.D. is nóg beter te zien dat Van Amstels hoofd op de foto is geplakt, nadat hij eerder was weggekrast, vermoedelijk vanwege een conflict bij U.D. Bron: Archief Utile Dulci.

die geen ondersteuning van rechtswege genieten. En passant laat de minister van Koloniën op 22 juli 1874 aan de koning weten (zulks op advies uit Indië) dat er wellicht ook fondsen bij het Willem-III-gymnasium te Batavia kunnen worden aangesproken voor de opvoeding en scholing van de kinderen Van Amstel. Maar het lijkt erop dat daar geen gebruik van is gemaakt.¹⁵ In totaal is er voor de vijf weeskind-
 15 NA, Ministerie van koloniën, 2.10.02, Openbare verbalen, inv.nr. 2701 (5 augustus 1874), 11; en ook in idem, 2696 (22 juli 1874), 10.

deren f 40.319,96 bijeengebracht.¹⁶ Dat bedrag zal na aftrek van enige portokosten worden gestort bij de Weeskamer te Batavia, waar de benoemde voogd, IJsbrant Gaade, erover zou kunnen beschikken.¹⁷
 16 U ziet liever euro's, in huidige koopkracht? Ruim 418.000 euro!
 17 *Het regt in Nederlands-Indië, regtskundig tijdschrift*, 41 (1883): 286-288, Beschikking op requesten (7 augustus 1883).

Enkele maanden later maakt de gouverneur-generaal het totale bedrag bekend dat is opgehaald via de boetes voor de moord op Henry: geen f 5.000, maar f 6.090. Daarvan is f 5.000 al min of meer toegezegd en begroot, de overige gelden zullen besteed worden aan de oprichting van monumenten voor de vermoorden en andere gevallen te Bintoenan, Sambas en Tanjung Tani.¹⁸
 18 NA, Ministerie van koloniën, 2.10.02, Mailrapporten, 1875, inv.nr. 6366, 155. Besluit 6 maart 1875, no. 14. De relevante mailrapporten over 1873 zijn niet aangetroffen en ontbreken voorshands. Indische begroting 1875: *Handelingen Tweede Kamer Staten-Generaal*, 1874-1875, Kamerstuk 4, ondernummer 41, 64-65. De post is geboekt onder 'armwezen'.

Alleen in Nederland

Eduard van Amstel wordt geboren op 7 februari 1859 te Soengi Pinang, Palembang, maar vader Henry erkent hem pas officieel als zijn zoon in 1866 in Sandjai op Celebes, zijn toenmalige standplaats. Het is niet goed na te gaan of Eduard tot 1870 bij zijn vader blijft. In december 1870 is er een vermelding dat een jonge heer Van Amstel uit oost- of midden-Java in Batavia aankomt.¹⁹ Kort daarop vertrekt Jan van der Wijk vanuit Java met drie kinderen naar Singapore, en vandaar naar Nederland. Die drie kinderen kunnen dan Eduard van Amstel geweest zijn en met hem de twee broers W.J. en J.W. Pet. Het echtpaar Van der Wijk, kinderloos, nam Indische jongens in huis op, zoals Eduard, en in 1878 ook diens broer Oscar.²⁰

Het is lastig om precies na te gaan hoe Eduard het op school doet, want de administratie van het gymnasium te Deventer is niet ongeschonden beschikbaar gebleven.²¹ Eduard wordt op 9 september 1874 in het schoolstamboek ingeschreven en verlaat het Deventers gymnasium op 15 juli 1879. In juli 1878 wordt hij voorwaardelijk bevorderd van de vierde naar de vijfde klas: er zit dan dus duidelijk de

¹⁹ *Javabode* (7 december 1870) en *Javabode* (9 december 1870).

²⁰ NA, Ministerie van Koloniën, 2.10.09, Indische pensioenen, inv.nr. A3, 473.

²¹ Stadsarchief Deventer, 0809 Rector van het Gymnasium, inv.nr. 81, Stamboeken leerlingen 1848-1946, en idem, 60, Jaarstaten 1878-1930.

klad in.²² Waarschijnlijk heeft hij zijn school niet afgemaakt, want bij zijn vertreknotities staat niet vermeld dat hij het eindexamen heeft gehaald. Amateuristisch psychologiserend kan de volgende redenering worden opgezet. Eduard is een donker ventje dat op jeugdige leeftijd vanuit de tropen naar het koude Nederland wordt overgebracht. Met zijn moeder buiten beeld komt hij bij een gelovige hoofdonderwijzer in de kost: dat zal geen gemakkelijke overgang zijn geweest.

Eduards ongetwijfeld lastige puberteit verklaart misschien zijn opvallende gedrag binnen U.D.

Sport: cricket en velocipèdes

In 1873, misschien zelfs later, hoort Eduard van de moord op zijn vader. Dientengevolge heeft hij een lastige puberteit, wat misschien zijn opvallende gedrag verklaart binnen U.D. Het eerste notulenboek van de 'Koninklijke Deventer Cricket- en Footballclub Utile Dulci', opgericht in 1875, is helaas verdwenen.²³ Uit de ledenlijst van U.D. blijkt wel dat Eduard van Amstel op 18 mei 1876 lid wordt en de club per 13 oktober 1877 verlaat. Het tweede notulenboek bestaat gelukkig nog wel, en daarin komt Eduard verschillende malen voor.

Tijdens de U.D.-bestuursvergadering van 25 september 1876 stelt Eduard voor een schietvereniging op te richten. De vergadering keurt dat voorstel ten stelligste af, het wordt zelfs 'ongerijmd' genoemd. Pas in de algemene vergadering van 30 juni 1877 laat hij weer van zich horen, als de kwestie van het maken van fotoportretten ter sprake komt. Van Amstel meldt dat hij de fotograaf, bij wie hij enkele keren per week komt, wel zo ver kan krijgen om de klus voor een schappelijke prijs uit te voeren. Daar wordt verder niet op ingegaan, maar in diezelfde vergadering komt zijn ontslagaanvraag ter sprake. Er is klaarblijkelijk al een kwestie rond Eduard. Van Amstel zegt dat veel leden het fijn zullen vinden als hij de club verlaat, maar dat hij zijn aangevraagde ontslag intrekt. De voorzitter van de vergadering voegt hem toe dat dit waarschijnlijk '[...] de eerste goede stap [is] welke hij ooit in zijn leven heeft gedaan'.

22 *Deventer Dagblad* (17 juli 1878). In de berichten van 1879 komt hij niet meer voor. Leerlingenregisters van het Deventer gymnasium ontbreken helaas.

23 Dank aan de heer Louk Hartong, hoofd archiefzaken van de vereniging, voor zijn opmerkingen en adviezen, en voor zijn hulp bij de inzage van enkele archiefstukken zoals het tweede notulenboek, de ledenlijst, de fotocollectie, en andere documenten.

Vervolgens benoemt de vergadering Van Amstel tot Commissaris van Orde. Het is lastig te bepalen waarom de verhouding tussen Eduard en zijn club in 1877 zo gespannen is. Er moet veel meer zijn gebeurd dan we ooit te weten zullen komen. Er is in ieder geval het incident dat hij een uitnodiging voor een vergadering krijgt die niet gericht is aan Eduard, maar aan Sam van Amstel. De naam 'Sam' komt in zijn familie niet voor en Eduard is niet-Joods, dus welke 'grap' hier aan ten grondslag ligt, is onduidelijk. Hoe dan ook: Eduard vat het beledigend op, want in de volgende vergadering van 8 september oppert hij dat hij het goed zou vinden als leden die zich misdragen of geroyeerd worden bij de club, met naam en toenaam worden vermeld in het *Deventer Dagblad*. Ook dat voorstel haalt het niet.

Als er in juli 1877 een bestuurswisseling plaatsvindt, neemt afscheid nemend bestuurslid Maurits Ernest Houck de gelegenheid om wat prominente clubleden op rijm op de hak te nemen: 'Voorwaar 't is ieder niet gegeven/Om in gelijke tijd te leven/Als lid van een 't zelfde spel/Met bruine Eduard van Amstel/En om te zien hoe hij als held/Zich steeds gedroeg op 't cricketveld/En hoe de goden zijn geloofd/Het zonnetje heeft hem bruin gestoofd/De zon van Insulinde/Hoe krachtig hij de ballen sloeg/Hoe zwierig hij zijn petje droeg/Hoezeer hij 't spel beminde.'²⁴ Hij lijkt als arrogant te worden beschreven, maar toch ook als een goed cricketer.

Zijn ontslagaanvraag leidt in de U.D.-vergadering van 13 oktober 1877 uiteindelijk toch tot een eervol vertrek. Eén vergadering later overweegt het bestuur dat weer in te trekken, omdat Eduard zich op 12 december 1877 heeft aangemeld bij de 'Deventer VélocipèDECLUB Immer Weiter'. Kennelijk ervaart het U.D.-bestuur dat als verraad. Het lijkt echter meer op natrappen, want diverse U.D.'ers zijn dan al lid van beide clubs. Wel is interessant dat Immer Weiter niet wil dat de fietsende leden zich tijdens tochten of wedstrijden tooien met wielrijdersinsigne én cricketpet. Dat is dan kennelijk *not done*.

In het archief van Immer Weiter komt Eduard niet naar voren als een prominent lid.²⁵

Eduard wordt een man

Eduard komt in 1878 in aanmerking om opgeroepen te worden voor de nationale militie, maar Gedeputeerde Staten van Overijssel ontheffen hem van die plicht, wat wellicht een verlaat eerbetoon is aan zijn

24 Oltheten, 40.

25 Stadsarchief Deventer, 1019, Deventer Vélocipèdevereniging Immer Weiter, inv.nr. 1, notulenboek 1871-1878. Geen vermelding gevonden in contributielijsten of als aanwezige bij vergaderingen.

De militair Eduard van Amstel. Bron: Oltheten, 41.

vermoorde vader.²⁶ Eduard vindt dat blijkbaar geen prettige beslissing, want hij meldt zich op 28 juli 1879 als vrijwilliger aan bij het Eerste Regiment Huzaren.²⁷ Wat moet hij ook anders, nu hij zijn school zonder eindexamen heeft verlaten? Die aanmelding geldt voor zes jaar. Hij wordt omschreven met een bruin gelaat en zwarte ogen, en hij is dan 1.60 meter lang. Nog geen jaar later is hij korporaal en al rap daarna wachtmeester. Eind december krijgt hij te horen dat hij als sergeant zal overgaan naar het nieuw te vormen 5e Regiment Infanterie, omdat zijn Regiment Huzaren wordt opgeheven. Hij tekent bij en doet dat voor het laatst in 1899, waarna in 1903 zijn ontslag volgt. Tien jaar daarvoor heeft hij al een bronzen medaille ontvangen, uit erkentelijkheid voor bewezen diensten. Een geslaagde militaire carrière.

Eduard woont op het kazerneterrein Damlust, in

De Huzaar Eduard van Amstel wordt omschreven met een bruin gelaat en zwarte ogen, en 1.60 meter lang.

Utrecht, totdat hij zijn latere vrouw ontmoet. Hij trouwt op 14 september 1887 in Utrecht met Suze Elisabeth Zingel (1868-1950), maar helemaal vrijwillig is dat niet. Eduard heeft Suze, dienstbode bij de familie Jonquière, in de zomer van 1885 zwanger gemaakt. Negen maanden terugrekenend vanaf de geboorte van haar oudste kind, op 29 april 1886, komen we uit bij de jaarlijkse kermis die indertijd twee weken duurde en in juli 1885 op het Vredenburg gehouden werd. Het kind wordt Henry Eduard Oscar genoemd en aanvankelijk ondergebracht bij Suzes familie, met voorlopig de achternaam Zingel.²⁸ Eduard krijgt dan in 1887 toestemming van zijn commandant om te trouwen en hij erkent dan tegelijkertijd zijn zoon. Het gezin wordt met nog vier kinderen uitgebreid. Na zijn legerpensioen in 1903 werkt Eduard bij de Spoorwegen, met in 1919 de rang van bureelambtenaar.²⁹

Eduard overlijdt in Amsterdam. Op zondag 21 januari 1923 (tijdens een dagtripje?) komt hij op straat te vallen, met een *apoplexia cerebri* of hersenbloeding. Tien dagen verblijft hij op de afdeling A-B zenuwzieken in het Binnen Gasthuis tot aan zijn overlijden op 31 januari.³⁰ Twee dagen later volgt een annonce in het *Utrechtsch Nieuwsblad*, met als sleutelwoorden 'geliefd' en 'zorgzaam'. De dag erna, zaterdag 3 februari 1923, wordt hij bijgezet in een algemeen graf op de Tweede Algemeene Utrechtse begraafplaats, of Kovelswade. Zijn graf is er niet meer, zo is me verzekerd:³¹ Eduard is uit de aardbodem verdwenen.

²⁸ Burgerlijke Stand Utrecht, 138-02, geboortes, 1886, 1 mei, no. 1018.

²⁹ Archief Utrecht, personeelsdossiers Nederlandse Spoorwegen, 343-39386

³⁰ Stadsarchief Amsterdam, Gemeentelijke Ziekenhuizen, 5268, inv.nr. 2809, A-B folio 8.

³¹ Mededeling mevrouw G. Bouvy, medewerker begraafplaatsen Utrecht, september 2017. De twee portretfoto's van Eduard zijn niet aangetroffen bij auteur Harry Oltheten, uitgeverij Rap, het archief Deventer, noch bij Utile Dulci. Er wordt verder gezocht.

²⁶ Huwelijks bijlagen, bijgevoegde acte van 1 september 1887, zie eerdere noot.

²⁷ NA Ministerie van Oorlog, 2.13.09, Stamboeken officieren en minderen, inv.nr. 1203, 11475, 1^e regiment huzaren; idem inv.nr. 984, 69822, 5^e regiment infanterie.

PUBLICATIES SPORTLITERATUUR

Wilfred van Buuren

Biografie

- Boers, Nando. *Ireen Wüst. De autobiografie*. [Amsterdam]: Uitgeverij Voetbal Inside, [2017]. 224 p.
- Drunen, Peter van. *Ruben Schaken. Einde aan de bullshit*. Deventer: Edicola Publishing, 2017. 260 p., ill.
- Haanstra, Menno. *Foppe de Haan. Een leven lang voetbaltrainer*. [Amsterdam]: Uitgeverij Voetbal Inside, [2017]. 304 p.
- Hiltermann, Eelco, en Gijs Hiltermann. *Leen Pfrommer, schaatscoach*. Amsterdam: H&G Uitgeverij, 2017. 152 p., ill., lit.opg., reg.
- Ierland, John van. *De Karst. De clown demarreert*. Breda: Woordmagie, 2017. 320 p., ill. Over wielrenner Gerben Karstens.
- Jong, Ate de, en Radboud Droog. *Henk, één met de twaalfde man*. Grou: Uitgeverij Louise, 2017. 208 p., ill. Over Henk de Jong, trainer van SC Cambuur.
- Koekkoek, Cécile. *Gerard den Haan. Schoppen & slaan. De slechtste voetballer van Nederland*. [Amsterdam]: Uitgeverij Voetbal Inside, [2017]. 224 p.
- Koense, Mark (samenst.), Rob Wiedenhoff. *Gijs van Lennep. De biografie van een bijzonder raceleven*. [Uitgever onbekend], 2017. 296 p., ill.
- Nederlof, Bert. *Rob Rensenbrink. Het slangenmens*. Deventer: Edicola Publishing, 2017. 207 [+16] p., ill., lit.opg.
- Nijhuis, Bas, Eddy van der Ley. *Bas Nijhuis. Niet zeiken, voetballen!* [Amsterdam]: Uitgeverij Voetbal Inside, [2017]. 240 p.
- Paumen, Maartje, en Robèrt Misset. *Paumen. Altijd tot het*

uiterste. Amsterdam: Ambo/Anthos, 2017. 237 p., ill.

- Pettersson, Stefan, en Mike van Damme. *Pettersson*. Amsterdam: Ambo/Anthos, 2017. 268 p., ill. Met een voorwoord van Louis van Gaal.
- Simons, Timmy. *1000*. Kalmthout: Van Halewyck. [2017]. 223 p., ill. Autobiografie. Simons voetbalde o.a. voor Club Brugge, PSV en de Rode Duivels. Hij maakte in zijn loopbaan duizend doelpunten.
- Sijsma, Thomas. *Renner met rede. Wielrennen volgens Koen de Kort*. [Amsterdam]: Nieuw Amsterdam, [2017]. 174 [+8] p., ill.
- Verdonshot, Leon. *Rico*. [Amsterdam]: Uitgeverij Voetbal Inside, [2017]. 249 p. Over kickboksers Rico Verhoeven.
- Verkley, Hugo. *Royston*. Z.p.: Saaf boeken, 2017. 284 p., ill. Biografie van Royston Drenthe, voetballer bij o.a. Feyenoord en Real Madrid.
- Visser, Jaap. *Johan Neeskens wereldvoetballer*. Z.p.: Kick uitgevers, [2017]. 264 p., ill.

Autosport

- Mol, Olav, Erik Houben en Mike Mulder. *Zo werkt de Formule 1*. Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij Q, 2017. 189 p., ill., reg.
- Mol, Olav, m.m.v. Erik Houben en Jack Plooi. *F1 2017. Oorlog op de baan*. Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij Q, 2017. 188 p.

Diverse sporten

- Frunt, Brenda, en Erik te Veldhuis. *Goud op je bord, deel 2*. Nieuwegein: Arko Sports Media, 2017. 183 p., ill. Kookboek met het favoriete gerecht van Epke Zonderland.
- Jong, Wilfried de. *Salto. Sportcolumns*. Amsterdam: Uitgeverij Podium, 2017. 168 p.

Fictie

- Heijnen, Guus. *Schaatskunst*. Druk: Pumbo.nl, 2017. 119 p. Roman over marathonschaatsen.
- Remijnsen, Sven. *Voetbalvaders. Onverwachte vriendschap langs de lijn*. Utrecht: Voetbal International, [2017]. 367 p. Roman.
- Trujillo, Carolina. *Meisjes in blessuretijd. De Hard gras-verhalen*. Amsterdam: Ambo/Anthos, 2017. 165 p. Verhalen.

Onderzoek en trendanalyses

- Dool, Remko van den, en Koen Breedveld. *Naar meer Bruto Nationaal Sportgeluk? Verkenning van de rol van sport in geluk*. Utrecht: Mulier Instituut, 2017. Online resource (PDF, 35 p.) lit. opg.
- Vries, Klaas de, Clemence Ross-van Dorp en Egbert Myer. *Rapport van de Onderzoekscommissie seksuele intimidatie en misbruik in de sport*. Nieuwegein: Arko Sports Media, 2017. 228 p., fig., graf., tab., lit.opg.

Pokeren

- Collewyn, Sander. *All-in. Een reis door de wereld van het poker*. Amsterdam, Ambo / Anthos, [2017]. 261 p., ill.

Voetbal

- Dikker, Ellen. *De kleine Messi. Hoe voetbal ons gezin overnam*. Amsterdam: Ambo/Anthos, 2017. 224 p. Columns van een moeder wier tienerzoon bij Ajax speelt.
- Dodici, Thierry, en Ives Boone. *East Side Never Dies. De Brugse harde kern, ons verhaal*. Antwerpen: Uitgeverij Manteau/WPG Uitgevers België, 2017. 367 p., ill.
- Dongen, Hans van, en Olga Koppenhagen (eindred.). *WIA, al 90 jaar de leukste voetbalclub van Rotterdam*. Dordrecht: Praesidio, 2017. 128 p., ill.
- Dijkgraaf, Bob. *Ons Feyenoord. Een voetbalclub als way of life*. [Meppel]: Just Publishers, 2017. 222 p.
- Gerner, Anton, Herman Nijman en Gerjos Weelink. *PEC man. Zwolse voetbalverhalen*. [Zwolle: Boekendame, 2017]. 175 p., ill.
- Niehe, Tim. *Het waren 18 onvergetelijke minuten... De bijzondere levensverhalen van elf spelers die één keer Oranje haalden*. Amsterdam: De Kring, 2017. 192 p.
- Pronk, Rob. *Van Harry en Melbi tot Humphrey en Sjaak. De Haagse Voetbal Historie deel 4*. Voorburg: Nederlandse Sportboeken Club, 2017. 160 p., ill.
- Schreurs, Wilbert; Bert Damen (eindred.). *Zo lekker als een doelpunt! Vijftig hoogtepunten uit de historie van voetbal en reclame*. 's-Hertogenbosch: Coopers & Co, 2017. 118 p., ill.
- Veen, Henk van der, e.a. *'100' jaar De Klomp. 1917-2017 '100' jaar vv Leeuwarden*. Grou: Uitgeverij Louise, 2017. 271 p., ill.
- Vooren, Jurryt van der (tekst), e.a. *De Bosatlas van het Nederlandse voetbal*. Groningen: Noordhoff Uitgevers, 2017. 213 p., ill., krt., graf., reg.

Wielrennen

- Meulen, Klaas van der. *Veertig Gouden Pijlen, 1976-2017*. Emmen: Stichting De Nieuwe Pijl, 2017. 160 p., ill.
- Mulder, Jan. *Major Taylor raast door Nederland*. Z.p.: Prudens, 2017. 170 p., ill., lit.opg.

Artikelen in boeken en tijdschriften

- Borst, Hugo, Matthijs van Nieuwkerk en Henk Spaan (red.). 'Vrouwennummer' Special *Hard Gras*, nr. 117 (december 2017). 128 p., ill.
- Delheye, Pascal. 'Koers, kerk en politiek: de eerste wielervedstrijden op Belgische bodem in het jaar 1869'. In: *Etappe*, nr. 6 (2017): 75-79.
- Derks, Marjet. 'In de schaduw van Moskou en Kaapstad: Arnhem als gaststad van de Paralympics, 1980'. In: Theo Engelen en Tim Riswick (red.). *Van historische informatiekunde naar historische sensatie*. Nijmegen: Valkhof Pers, 2017, 137-148.
- Derks, Marjet, 2017. 'Sports, pastimes: Introductory survey essay'. In: Joep Leersen (ed.). *Encyclopedia of Romantic Nationalism in Europe* (electronic version; Amsterdam: Study Platform on Interlocking Nationalisms, www.romanticnationalism.net).
- Derks, Marjet, Joep Leersen, 2017. 'Sports/Athletic associations: Survey article'. In: Joep Leersen (ed.). *Encyclopedia of Romantic Nationalism in Europe* (electronic version; Amsterdam: Study Platform on Interlocking Nationalisms, www.romanticnationalism.net).
- Derks, Marjet, en Elisa Rodenburg. 'A Bastion against Assimila-

- tion? Jewish Sport in the Netherlands, 1890-1940'. In: *Aschkenas. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der Juden* 27, nr.1 (2017): 109-126.
- Devriese, Geert. 'Stanneke en Charelke'. In: *Bahamontes*, nr. 20 (2017): 84-91. Over baanwielrenners Stan Ockers en Karel Verbist.
- Dijkstra, Erik. 'In naam van de vader. De vergeten olympische medaille van Lieuwe de Boer'. In: *Bislett* 2 (2018): 82-97.
- Elshout, Dominique. 'En Basje maar sjakkeren'. In: *De Muur*, nr. 58 (oktober 2017): 113-119. Over wielrenner Bas Maliepaard.
- Holterhuës, Jim (hoofred.). 'Verdwenen voetbalclubs'. Special *Staantribune*, nr. 15 (2017). 106 p., ill. Over o.a. FC Amsterdam, SVV, Veendam, FC Wageningen, HFC Haarlem, AGOVV, FC Vlaardingen, VC Vlissingen, RBC en SC Amersfoort.
- Idzenga, Wiep. 'Mart Smeets moest gaan zitten. Iedereen moest gaan zitten. Joop Zoetemelk was wereldkampioen. Every Picture Tells a Story (22)'. In: *De Muur*, nr. 58 (oktober 2017): 18-37.
- Koolhaas, Marnix. 'Op zoek naar het Noord-Koreaanse schaatsverhaal'. In: *Bislett* 2 (2018), 98-111.
- Paauw, Ruud. 'Het schandaal van Kopenhagen'. In: *De Muur*, nr. 58 (oktober 2017): 120-125. Eén jurylid besliste in 1931 wie er wereldkampioen sprint op de baan werd.
- Reurink, Ferry. '19de eeuwse jeugdrages in Arnhem. Cricket en het eerste Vitesse, dat ook voetbal introduceert'. In: *Arnhems Historisch tijdschrift* 37, nr. 4 (december 2017): 196-205.
- Pas, N.G. 'Vélocemen, hiverneurs et Algériens: Cyclisme et sociabilité sportive en Algérie (1885-1914)'. In: *Vingtième Siècle. Revue d'Histoire* 136, nr. 4 (2017): 3-19.
- Pas, Niek. 'Stoempers van emancipatie'. In: *De Muur*, nr. 58 (oktober 2017): 102-112. Over vrouwenwielrennen in Algerije.
- Piercey, Nick en Dilwyn Porter. 'Transnational connectivity, cultural interaction: English Corinthians and amateur football in the Netherlands, c. 1906-39'. In: *Sports in History* 37, nr. 2 (2017): 124-145.
- Puymbroeck, Rik van (tekst), Diego Franssens (fotogr.). 'De vergeten velodromen van Frankrijk. Van Nord naar Vincennes'. In: *Bahamontes*, nr. 20 (2017): 96-106.
- Rewijk, Daniël, 2017. 'Sport, pastimes: Dutch, Frisian'. In: Joep Leersen (ed.). *Encyclopedia of Romantic Nationalism in Europe* (electronic version; Amsterdam: Study Platform on Interlocking Nationalisms, www.romanticnationalism.net). Over schaatsen en de Elfstedentocht.
- Vooren, Jurryt van de. 'Uit de schaduw van het Rijksmuseum: het stadion als ontmoetingsplaats'. In: Ben de Pater, Tom Sintobin en Hans Vandevoorde (red.). *Allen zijn welkom. Ontmoetingsplaatsen in de Lage Landen rond 1900*. Rythmus. Jaarboek voor de studie van het fin de siècle 4. Hilversum: Verloren, 2017, 23-34.
- Zondag, Jelle. 'Civilizing the Devil's Own Country. The Scouting Movement in Netherlands New Guinea as a tool for social, cultural and political change, 1950-1962'. In: *Asia Pacific Journal of Sport and Social Science* 6 (2017): 61-70.

Medewerkers de SPORTWERELD #84

Wilfred van Buuren (1964) is historicus en werkt als zzp'er, onder andere voor de Hogeschool van Amsterdam en Fontys Sporthogeschool. Van Buuren is lid van de vakjury van de Nico Scheepmaker Beker en speelt basketbal bij Amsterdam Tigers.

Marnix Koolhaas (1960) is journalist/programmaker bij VPRO/NOS. Hij maakte tv- en radioprogramma's over onder meer de Elfstedentocht, Ard & Keessie en Jaap Eden en schreef diverse boeken, waaronder *Schaatsenrijden, een cultuurgeschiedenis* (2010) en *De mannen van '63* (2003), over de 69 toerrijders die de legendarische Elfstedentocht van 1963 uitreden. Koolhaas is in zijn vrije tijd schaatsontwikkelingswerker en bondscoach van Argentinië.

Nico van Horn (1951) is historicus en werkte tot zijn pensioen in 2017 als archiefonderzoeker bij het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde in Leiden. Daar was hij betrokken bij het onderzoeksproject over oorlogsmisdaden in Indonesië 1945-1949. Van Horn schrijft artikelen en boeken over de geschiedenis van het roeien en sport in Indië. Als hij niet achter zijn schrijfbureau zit, is hij kamprechter bij roeiwedstrijden.

Stijn Knuts (1986) studeerde geschiedenis aan de KU Leuven. In 2014 promoveerde hij daar op een proefschrift over de socioculturele geschiedenis van fietsen en wielrennen in België vóór de Tweede Wereldoorlog. Hij publiceerde uitgebreid over de Belgische (wieler)sportgeschiedenis in internationale vaktijdschriften als *History Workshop Journal* en *The International Journal of the History of Sport*. Momenteel werkt hij als onderzoeker bij historisch projectbureau Geheugen Collectief.

Onno Kusters (1962) promoveerde in 1999 op een studie over James Joyce en is sinds 2007 als docent letterkunde en vertalen verbonden aan de Opleiding Engels van de Universiteit Utrecht. Hij is daarnaast vertaler (onder meer van Lord Byron, Samuel Beckett, Seamus Heaney en Nelson Mandela) en dichter (meest recente bundel: *Vangst*, 2014). Hij is sinds 1 januari 2017 Meester van het Utrechts Stadsdichtersgilde. In oktober 2018 verschijnt zijn nieuwe bundel getiteld *Waarvan akte*. Hij was ruim 25 jaar doelverdediger bij de Amsterdamse voetbalclubs Neerlandia en Swift. Website: www.doelverdediger.nl.

Jan Luitzen (1960) is taalkundige, schrijver, docent bij de opleiding Sport, Management & Ondernemen (Hogeschool van Amsterdam) en buitenpromovendus bij de Radboud Universiteit. Voor *The International Journal of the History of Sport* (2015) schreef hij drie artikelen over sport, cricket en lawntennis, onder meer samen met Pascal Delheye. Zie: <http://www.tandfonline.com>. Samen met Wim Zonneveld schreef hij: 'Actie op het veld. Een visuele benadering van negentiende-eeuwse voetbalgeschiedenis' (*De Moderne Tijd*, mei 2017).

Ryan Stevens is een voormalige kunstrijder en jurylid voor de Canadian Figure Skating Association (*Skate Canada*). Hij woont in Halifax, Nova Scotia, Canada. Op zijn blog *Skate Guard* schrijft hij over de geschiedenis van het internationale kunstrijden. Zijn werk is verschenen in *Skating magazine*, en in 2017 publiceerde hij *All the best, Belita: the definitive biography of Belita Jepson-Turner*, Brits deelneemster aan het kunstrijden op de Olympisch Winterspelen van 1936.

Jurrit van de Vooren (1969) is eigenaar van www.sportgeschiedenis.nl. Hij is schrijver van de *Bosatlas van het Nederlandse voetbal*, dat in november 2017 is verschenen. In opdracht van de stad Amsterdam maakte hij dit jaar een boek over schaatzen in de hoofdstad. Samen met Micha Peters verzorgde hij het jubileumboek van de Reddingsbrigade, dat in september 2017 zijn eeuwfeest vierde. Hij is de enige Amsterdammer die is afgestudeerd op Feyenoord.

Wim Zonneveld (1950) heeft als vakgebied de Engelse Taal en Cultuur (Universiteit Utrecht 1973-2014), met als specialisatie 'taalontwikkeling'. Via onderzoek naar het opnemen van Engelse leenwoorden in uiteenlopende talen kwam hij in aanraking met sportgeschiedenis, een oude liefde die hij nu ontwikkelt als onderzoeksterrein. In februari 2017 debuteerde hij als biograaf, met *Klaas Pander. Een vergeten sportheld. Tussen Pim Mulier en Jaap Eden*. Samen met Jan Luitzen schreef hij: 'Kicksen en wickets. Van cricket naar voetbal in Nederland 1845-1888' (*Hard gras* 115, special, augustus 2017).

Etappe #06

magazine over historische fietsbelden

200 JAAR FIETS

SHIMANO
vs. Campagnolo

RETROFIETSEN
met profs

VAN WIELEREN
tot mollemalen

COLOFON

Redactie

Pascal Delheye, Marnix Koolhaas, Jan Luitzen & Wim Zonneveld

Medewerkers

Wilfred van Buuren, Nico van Horn, Stijn Knuts, Marnix Koolhaas, Onno Kusters, Jan Luitzen, Ryan Stevens, Jurryt van de Vooren, Wim Zonneveld

Redactieadres

Stichting de Sportwereld

t.a.v. A. Haverkamp

Postbus 9103

6500 HD Nijmegen

E-mail: redactie@desportwereld.nl

Bankrelatie:

Rabobank Uitgeest NL23 RABO 0152109609

Kamer van Koophandel:

Amsterdam 41215142

ISSN: 15697169

Vormgeving en drukwerk

www.sportservicedrukwerk.nl

Tekst en beeld

Wij hebben ons best gedaan om alle rechthebbenden met betrekking tot (foto)materiaal in dit magazine te achterhalen. Eenieder die meent dat zijn/haar materiaal zonder voorafgaande toestemming hier is gebruikt, verzoeken wij om zich tot ons te wenden.

De auteurs van de respectieve bijdragen schrijven uit eigen naam. De redactie deelt de ingenomen standpunten niet noodzakelijkerwijs en kan er niet voor verantwoordelijk worden gesteld.

Abonnementen

de SPORTWERELD verschijnt drie tot vier keer per jaar. Het magazine voor geschiedenis en achtergronden van de sport is alleen beschikbaar voor abonnees en medewerkers van Stichting de Sportwereld. Contributie per jaar: abonnees en medewerkers €25,00, instellingen €30,00. Zonder automatische incasso worden deze prijzen met €1,- verhoogd. U kunt abonnee worden door het 'reactieformulier magazine' op de website – onder de knop 'magazine' – in te vullen en te verzenden. Overname uit deze uitgave is alleen toegestaan met toestemming van de redactie.

Stichting de Sportwereld

de SPORTWERELD, magazine van Stichting de Sportwereld, publiceert (populair-)wetenschappelijke en journalistieke artikelen, interviews en boekbesprekingen.

Stichting De Sportwereld wil een platform zijn voor het ontwikkelen en verspreiden van kennis over de geschiedenis en achtergronden van de sport in Nederland. De stichting organiseert jaarlijks één of meer bijeenkomsten, lezingen en studiedagen over onderwerpen gerelateerd aan het vakgebied. De stichting zet een digitale strategie op voor het delen van kennis die mede is gericht op het identificeren van Nederlands sporterfgoed.

Stichtingsbestuur

Martin Brester (lid), Aad Haverkamp (secretaris), Fons Kemper (waarnemend voorzitter), Erik van Lakerveld (lid), Ernest Verhees (lid), Jurryt van de Vooren (lid) en Jelle Zondag (penningmeester).

Projectcoördinator

Wilfred van Buuren

Redactiecoördinator

Jan Luitzen

Webmaster

info@desportwereld.nl

surf naar de vernieuwde website van magazine *de SPORTWERELD*
www.desportwereld.nl